

KRONIKA

Anne Applebaum

Anders Behring Breivik i kriza legitimiteata

Što je zajedničko norveškom ubojici i američkim birtherima?

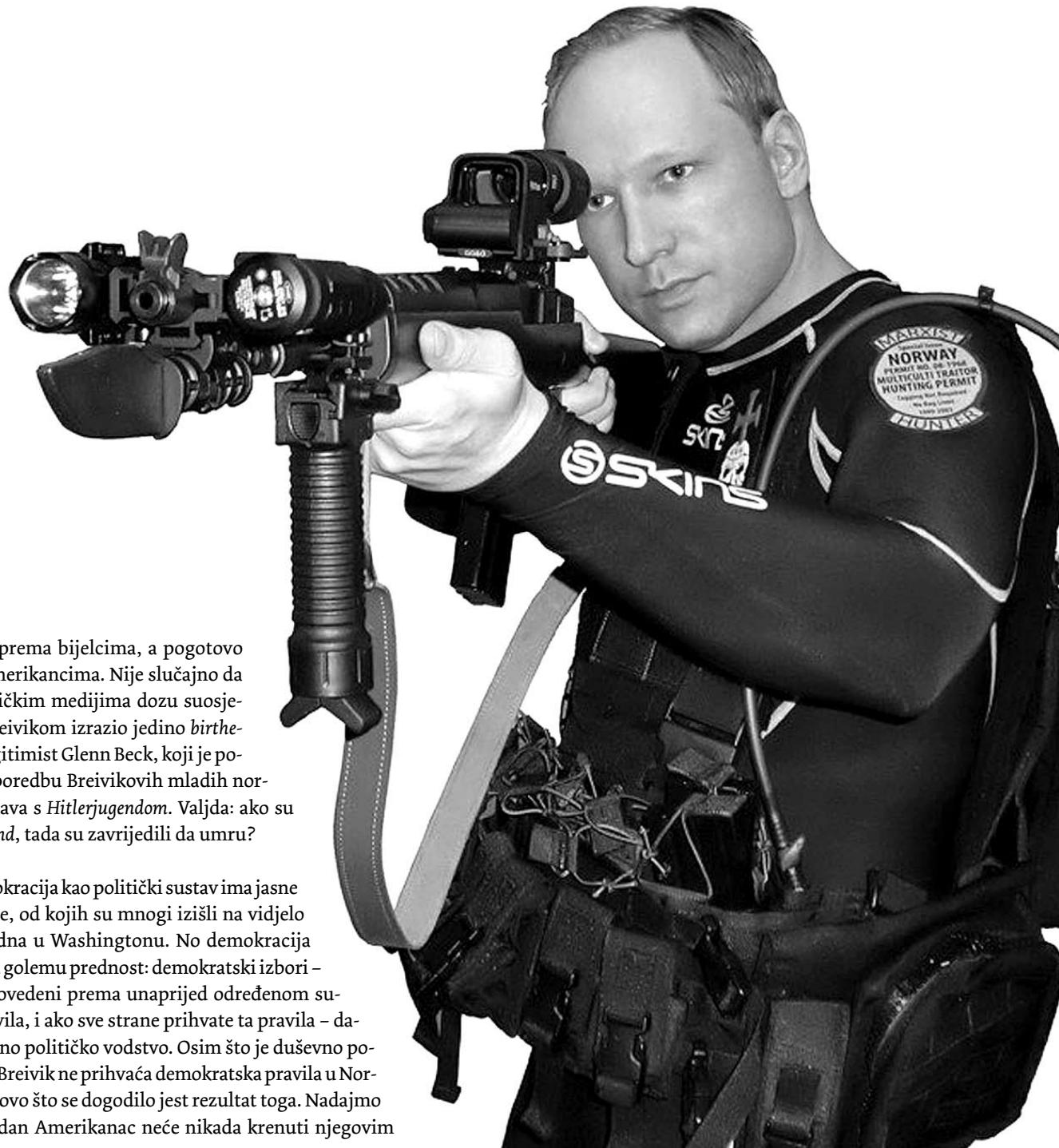
U posljednjih četrdeset osam sati Andersa Behringa Breivika opisivali su kao rasista, bijelog suprematista i protuislamskog fanatika. Medijski izvještaji o njegovu uhićenju sada su popraćeni analizama o nesposobnosti Europe da apsorbira svoju useljeničku populaciju, komentarima o usponu ekstremno desnih političkih stranaka te raspravama o opasnostima koje prijete muslimanima naseljenima u Europi. Nakon što smo pogrešno pretpostavili da izvješće o terorističkom napadu u Oslu pripada priči o ratu protiv terorizma, sada smo je čvrsto smjestili u jednakom blisku priču o bijelom rasizmu i protuislamskom fanatizmu.

No, nismo li opet pogrešno shvatili? Breivik, ustvari, nije bio ubojica useljenika ili muslimana. Bio je ubojica Norvežana. Specifičan sklop opsesija koje su ga odvele u ludilo, a zatim i u masovno uboštvo, nije bio samo rasističkog predznaka. On je izrastao i na suludom uvjerenju da je vlada njegove zemlje nelegitimna.

Ovakva vrst opsesije nije novost niti je svojstvena samo svjetlokosim, svjetloputim i rasistički nastrojenim Norvežanima. Raskolnjikov, junak *Zločina i kazne* Fjodora Dostojevskoga, brutalno je ubio lihvarku u ime neke nejasno definirane «slobode» koju nije bilo moguće uživati u dekadentnom carskom Petrogradu. Otad revolucionari i luđaci svih vrsta, počevši od ruskih anarhisti pa sve do Irske republikanske armije, opravdavaju uboštvo nevinih ljudi tvrdnjom da ono ubrzava pad nelegitimnih vlada i ustoličuje nekakve, u teoriji, autentičnije režime.

U suvremenoj Americi također postoje ljudi koji su – izmisljam riječ – *nelegitimisti*. Oni vjeruju da je predsjednik Sjedinjenih Država nezakonito izabran, ili da zemlju predvodi kabala kojom pak upravlja neka druga nečista sila ili sile. U prošlosti su ljevičarski nelegitimisti bili prilično česta pojava; štoviše, sam marksizam je paradigmatska, paranoidna verzija upravo toga kreda. Nelegitimistički marksistički argument ide ovako: građanska demokracija je prevara; građanski političari i građanska glasila alati su vođeni sumnjivim finansijskim interesima. Potrebno je srušiti čitav sustav – a ako gdjetko umre u jeku revolucije, razlog je više nego opravdan. Premda se nisu svi zapadni marxisti zalagali za nasilje, ovo je nedvojbeno vrsta argumentacije koja je davala snagu grupama Weathermen i Baader-Meinhof, te drugim ekstremno ljevičarskim američkim i europskim teroristima u prošlosti.

Postoji i ekstremno desna verzija ove teze, koju je do savršenstva doveo pisac Charles McCarry (koji u romanu *Sretnik* zamislja da je američki predsjednik – koji podsjeća na Billa Clintonu – komunistički agent, a kontrolor mu je supruga, vrlo slična Hillary). U novije vrijeme, desni nelegitimizam utjelovljen je u pravcu poznatom pod nazivom *birtherism*. Pokušaj da se dokaže da Barack Obama nije rođeni Amerikanac bio je, u osnovi, pokušaj da se dokaže da je Obama nelegitiman i da stoga zasluzuje da ga se ukloni s vlasti. Čini se da je *birtherism* povezan i s nekim drugim oblicima nelegitimizma, poput vjerovanja da je Obama musliman i da njime upravljaju međunarodni džihadisti ili onoga da je «Kenijac» te stoga motiviran antikolonijalnom mržnjom

općenito prema bijelcima, a pogotovo prema Amerikancima. Nije slučajno da je u američkim medijima dozu suosjećanja s Breivikom izrazio jedino *birtherist* i nelegitimist Glenn Beck, koji je ponudio usporedbu Breivikovih mlađih norveških žrtava s Hitlerjugendom. Valjda: ako su Hitlerjugend, tada su zavrijedili da umru?

Demokracija kao politički sustav ima jasne nedostatke, od kojih su mnogi izišli na vidjelo ovoga tjedna u Washingtonu. No demokracija ima jednu golemu prednost: demokratski izbori – ako su provedeni prema unaprijed određenom sustavu pravila, i ako sve strane prihvate ta pravila – daju legitimno političko vodstvo. Osim što je duševno poremećen, Breivik ne prihvata demokratska pravila u Norveškoj – a ovo što se dogodilo jest rezultat toga. Nadajmo se da nijedan Amerikanac neće nikada krenuti njegovim stopama.

PREVELI: Dunja Horvat i Branko Matan

Izvornik – Anne Applebaum: *Anders Behring Breivik and the Crisis of Legitimacy; What the Norwegian murderer and American “birthers” have in common*, *Slate*, portal, 26. 7. 2011.

URL: <http://www.slate.com/id/2300099/>

Anne Applebaum, 1964, američka novinarka i publicistkinja, rođena u Washingtonu, studirala na sveučilištima Yale, London School of Economics i Oxford. Radila u nizu poznatih novina (*The Spectator*, *Daily Telegraph*, *The Independent*, *The Economist*, *Evening Standard*). Za knjigu o Gulagu godine 2004. dobila Pulitzerovu nagradu. Početkom devedesetih udala se za poljskoga političara Radosława Sikorskog, trenutno ministra vanjskih poslova, živi u Poljskoj. Kolumnist je lista *The Washington Post* i portala *Slate*, vidi URL: http://www.washingtonpost.com/anne-applebaum/2011/02/24/ABLE5vl_page.html, http://www.slate.com/authors.anne_applebaum.html, te osobni portal <http://www.anneapplebaum.com/>).

Boris Beck

Krokodil vreba na srca i umove

*Brend želi sve nadzirati, svoje značenje i svoje konzumente, njihove snove i želuce
– Andersa Breivika vrijedi zapamtiti jer se on doista pretvorio u svoj omiljeni brend*

Bogataši moraju stalno bdjeti nad novcem, a kompanije nad brendovima. Kada su 25. srpnja 2011. iz Lacostea vidjeli da Andersa Breivika - čovjeka koji je u Norveškoj bio 77 ljudi - policija vodi u sudnicu u njihovu puloveru, promptno su reagirali i zamolili policiju da mahnitog ubojicu idući put odjenu u nešto drugo. Recimo, na pruge.

Zabranjeno kompromitiranje

Tog se ljeta nešto slično dogodilo i MTV-jevoj seriji *Jersey Shore* koju prati 8 milijuna ljudi i najgledaniji je program te kuće - ništa čudno ako se zna da u njoj glupiranje, opijanje i seksanje nije opterećeno nikakvim dodatnim sadržajem. Jedna od zvijezda te serije, Michael Sorretnino, ondje zvan i The Situation, prečesto je na televiziji otkrivao da nosi gaće Abercrombie & Fitch pa su ga iz te kompanije zamolili da promijeni donje rublje (ili da ga barem ne nosi uopće). "Duboko smo zabrinuti da povezanost g. Sorrentina s našim brendom može nanijeti značajnu štetu našem imidžu", rekao je glasnogovornik A&F-a za *Guardian*. "Stoga smo ponudili isplatu određene svote Michaelu Sorrentinu i producentima MTV-jeve serije *Jersey Shore* da liku daju da nosi drugi brend. Tu smo ponudu proširili i na ostale članove ekipe te s nestrpljenjem čekamo odgovor."

Možda je to promidžbeni potez MTV-ja, možda je spin A&F-a, a možda je i istina: brendovi se distanciraju od onih koji ih kompromitiraju. Dosad su to ipak činili samo od zvijezda

koje su sponzorirali. Pošto su bili otkriveni impozantni razmjjeri bračne nevjere najpoznatijeg golfera na svijetu, Tigera Woodsa, američka telekomunikacijska kompanija AT&T otkazala mu je sponzorstvo bez komentara i to nakon što je to već učinila konsultantska tvrtka Accenture i nakon što je Gatorade prestao proizvoditi energetski napitak Tiger s likom Tigera Woodsa na etiketi. Gillette i proizvođač skupih satova Tag Heuer sponzorske ugovore nisu prekinuli, ali su bili prisiljeni smanjiti reklame s njime. Švedski proizvođač votke Svedka trebao je svojim boca ma besplatno potpomognuti proslavu 21. rođendana Lindsay Lohan u Las Vegasu, ali kad su u Svedki shvatili da dvodnevno opijanje bivše članice Anonimnih alkoholičara nije baš neka reklama – povukli su se.

Više od raspojasanog golfera i razuzdane manekenke brendovi se ipak plaše političke kompromitacije. Dior je hitro u Kini maknuo sve plakate sa Sharon Stone, svojim zaštitnim licem, nakon što je lanula da je tamošnji potres posljedica loše karne zbog invazije na Tibet. Američki radijski i televizijski komentator Glenn Beck zagovara mali budžetski deficit i slabu vladu, držanje oružja i svoju mormonsku vjeru, sumnja da je čovjek izazvao globalno zatopljenje, misli da je Obama rasist i čita *Protokole Sionskih mudraca*. Nije se proslavio ni komentarima o Breiviku jer je mladež laburističke stranke, koja je bila meta njegova napada, usporedio s hitlerjugendom: "Desio se pokolj u političkom kamпу, meni to zvuči, što ja znam, kao hitlerjugend ili tako nešto, znate na što mislim. Pa tko bi napravio kamp za mlade u kojem je sve o politici? Grozno." Na te osjećajne i intelektualne riječi re-

agirao je norveški premijer Jens Stoltenberg: "Komentari Glena Becka su glupi, netočni i iznimno uvredljivi." Sa Stoltenbergom se slaže i dvjestotinjak kompanija koje se ne žele oglašavati tijekom Beckova nastupa na Fox Newsu, ovdje ču navesti samo par najpoznatijih: Alpro Soya, AT&T, Bank of America, British Airways, Campbell's Soup Co, GlaxoSmithKline, History Channel, Honda, Jack Daniels, Johnson & Johnson, Mars, Mercedes-Benz, Nestle, Procter & Gamble, Subaru, Toyota, Virgin Atlantic, Volkswagen, Walmart i Western Union, a popisu treba dodati i američku poštansku službu i Republiku Makedoniju. Lacoste nije među njima.

Briga za brend

René Lacoste - pobjednik u Wimbledonu 1925. i 1928. - osmislio je 1933. sportske polo majice jer su mu išli na živce uštirkači ovratnici u kojima je morao igrati cijeli život. Majice je proizvodio André Gillier, vlasnik najvećih francuskih tvornica trikotaže, a znak je postao zeleni krokodil crvena ždrijela (mada se može na prvi pogled činiti da je na znaku crveni jezik, iz bližeg se vidi da krokodilčić jezika nema - što je u skladu s anatomijom tih reptila). Krokodil je izabran jer je to bio nadimak Lacostea, a zadobio ga je 20-ih, nakon što se kladio u svoj skupocjen kovčeg od krokodilske kože da će osvojiti neki meč.

Lacoste se s tenisa proširio na golf i jedrenje, od 1951. proizvode majice i u drugim bojama osim bijele te se počinju izvoziti u SAD, oglašavajući se kao "statusni simbol uspješnog sportaša". Do konca 70-ih postali su dio supkulture *preppieja*, polaznika elitnih koledža na sjeveroistoku SAD-a, pa su za njih počeli proizvoditi i hlače, parfeme, sunčane naočale, tenisice, cipele, satove i kožnu galerteriju; u to su doba samo u Americi vrtjeli godišnje 400 milijuna dolara. Breivik nije slučajno odjenuo Lacosteov pulover. U svojem kobasičastom manifestu objavljenom na webu uoči napada svojim je mogućim naslijednicima preporučio da nose Lacoste jer da će tako odgovarati profilu "visoko-obrazovanoga konzervativnog Europljana"; svoj ukus je opravdao ovim riječima: "Uglavnom nosim najbolje komade odjeće iz svojeg prethodnog života, koji se sastoje od vrlo skupih modnih brendova, recimo od Lacoste pulovera i majci. Ljudi mogu iz mlijе udaljenosti vidjeti da nisam odavde." Sličan je fenomen zabilježen '70-ih godina u Britaniji kada su nogometni huligani - da ih se ne bi smatralo baš takvima - odijevали upravo odjeću s imenom.

Breivik dakako nije idealni maneken za Lacoste. Preferiraju tenisače i golfere: američkog teniskog asa Andyja Rodicka, francusku zvijezdu u usponu Richarda Gasqueta i švicarskog zlatnog olimpijca Stanislasa Wawrinku, dok se među ljubiteljima rupa na platnoj listi Lacostea ističu dvostruki pobjednik Masters turnira José María Olazábal i škotski golfer Colin Montgomerie. Lacoste je i u Hrvatskoj jedan od najpoželjnijih modnih brendova.

Nedavno istraživanje pokazalo je da bi 14,2% hrvatskih građan-ki starijih od 15 godina poželjelo skupu torbicu, i to ovim redom: Guess (3,9%), Lacoste (3%), Louis Vuitton (2,1%), Gucci (1,8%), Furla (1,8%) i Prada (1,6%). Krokodil vreba na srca i umove.

A što kažete na tigra?

Briga za brand nije mala stvar, pogotovo za Lacoste koji je majka svih brendova - da kupači kostimi tvrtke Jantzen Knitting Mills iz Oregonia nisu još od 1921. imali na sebi upleten lik kupačice, Lacoste bi bio prvi proizvođač majica s logom. Skrb oko znaka jedan je od najvažnijih poslova brend menadžera. Čim je UniCredit kupio Zagrebačku banku, ukinuo joj je stari znak i dao svoj: strelicu sličnu Nikeovoj na crvenom krugu. Banka Intensa & Sanpaolo napravila je isto s Privrednom bankom: stari logo nadomjestili su svojim eshatološkim znakom za koji je teško reći predstavlja li most, arkade ili trostruka vrata poput onih u ikonostasima pravoslavnih crkvi.

Nekad se znakovi robnih marki dizajniraju na razini države: većina logotipa japanskih tvrtki je crvene boje ili ima krug u sebi (analognu strategiju, samo s crveno-plavim kvadratićima, godinama u Hrvatskoj gura Boris Ljubičić). Nekad logotipovi imaju prepoznatljiva obilježja države, poput Swissairova, no efektност znaka nije uvijek i jamac poslovnog uspjeha: iako mušterijama više pouzdanje ulijeva masivni križ Swissaira od Lufthansinog tanušnog aviončića, ipak je 2005. njemačka tvrtka preuzeila posrnulog švicarskog avioprijevoznika. U nadzoru vizualnog dijela loga kompanije idu tako daleko da zaštićuju čak i genitiv, poput Disneyja, zbog čega je nemoguće prevesti blurbove na poleđinama njihovih DVD-ova, iz njih uvijek iskače zaštićeni logo Disney's.

Ime proizvoda je toliko važno da su čak i socijalističke vlasti u Jugoslaviji zadržale poneki predratni brend, poput Francka i Maraschina. Te iznimke ipak ne mijenjaju temeljni stav komunista u kojima je najvažniji brend upravo Revolucija. Baš zato ima dosta rugalica usmjerenih na račun tvornica nazvanih po imenima narodnih heroja – nije bila riječ o gospodarskom, nego o političkom viku: Koje je ilegalno ime Rade Končara? Zanussi; Andrija Krndija je podigao revoluciju, a Marijan Badel ju je sačuvao; Borio se, borio, u keks se pretvorio – heroj naš, Josip Kraš. Josip Kraš je nadomjestio predratni Union, a pokazao se otpornim i na demokratske promjene pa i danas cuclamo bombone 505 pod imenom tog narodnog heroja.

Brend je posebno nervozan kad se pojave plagijatori, a Lacosteov krokodil ima dva neposredna imitatora. Jedan je kompanija Crocodile Garments iz Hong Konga - njihov je znak krokodil gotovo identičan Lacosteovom, samo okrenut u suprotnom smjeru. Pravna bitka između dva proizvođača, vrijedna nekoliko stotina tisuća dolara, trajala je pola stoljeća, a pobijedili su Francu-

zi: Kinezi su morali angažirati drugog krokodila, maslinasto zelenog, većih očiju, ljuskavije kože i visoko podignuta repa. Drugi imitatori nisu se usredotočili na krokodila, nego na njegove osobine - egzotičnost, živopisnost i krvoločnost. Naime, 1977. utemeljena je u New Yorku tvrtka Le Tigre Clothing s jedinim zadatkom da konkurira Lacoste u SAD-u, a znak im je bio tigar u skoku.

Mračna strana brenda

Lacosteov krokodil, diskretno smješten malo iznad srca, pripada onim davnim vremenima kad marketing još nije bio važniji od proizvodnje. Danas je potpuno normalno vidjeti majice posve prekrivene natpisom proizvođača - moglo bi se reći da kupci ne nose proizvod nego brend. To je u skladu s promjenama u marketinškoj industriji. Nekad su se tvrtke zadovoljavale time da imaju poznato lice za reklamnu kampanju, danas prodaju način života - Marlboro prodaje iluziju da jašete prostranstvima Dijljeg zapada, a francuski proizvođači automobila otišli su toliko daleko da svoje nove modele i ne stavljuju u reklamne spotove. Napose su firme poput Coca Cole i Nikea opsjednute time da se približe mladima - jer su mlađi na Zapadu, sa stalnim džeparima, najbolje platiše. Naomi Klein pokazala je u knjizi *No logo* i zakulisnu borbu brendova: Wal-Mart prijeti proizvođačima i izdavačima da će maknuti njihove proizvode s polica ako ne udovolje njihovim uvjetima, Starbucks se agresivno pozicionira na tržištu, a Sony i Disney jednostavno otvaraju vlastite prodavaonice u koje drugi proizvođači ne mogu ni prislijediti. Brend želi sve nadzirati, svoje značenje i svoje konzumente, njihove snove i želuce.

Dok se na Zapadu na brifinzima okupljaju brend menadžeri u klimatiziranim uredima, u Trećem svijetu radnici rade 16 sati dnevno, sedam dana tjedno, u ropskim uvjetima. Nike je po tome posebno zloglasan: 1996. je Vietnam Labor Watch otkrio da tvornice koje rade za Nike krše vijetnamske zakone o radnom vremenu i minimalnoj nadnici, potom je Nike trpio kritiku zbog dječjeg rada u Kambodži i Pakistanu, a ni njihove tvornice u Maleziji i Indoneziji nisu šampioni radnih uvjeta. Zapadna tekstilna i obućarska industrija lako su se proširile Azijom jer im ne treba posebno obrazovana radna snaga, a sve donedavno nitko ih nije pitao koliko troše vode, energenata i sirovina te kamo odlaže njihov otpad. Greenpeace je tvrtke Lacoste, Nike, Adidas i Abercrombie & Fitch optužio za zagadenje rijeke Yangtze u koje Well Dyeing Factory ispušta fenole, perklorne spojeve i sulfonate.

U izuzetnim slučajevima brendovi mogu i uzvratiti udarac. Mala skupina London Greenpeace - koja nema nikakve veze s Greenpeaceom - dijelila je 1986. letak u kojem je McDonald's optužen za niz stvari: sukivnju za glad u Trećem svijetu, poslovanje s profiterima, trošenje velikih količina hrane i vode, uništavanje

šuma, prodavanje nezdrave hrane, dodavanje kemijskih dodataka u proizvode, iskorištavanje djece za reklame, sudjelovanje u mučenju i ubijanju životinja, trovanje mušterija zaraženim mesom, izrabljivanje radnika, zabranjivanje rada sindikata i skrivanja prekršaja. Iako su razmjeri te kampanje bili relativno maleni, McDonald's je 1989. angažirao privatne istražitelje koji su, između ostalog, provalili u ured London Greenpeacea i ukrali im dokumente. McDonald's je iduće godine tužio aktiviste Helen Steel i Davida Morrisa te dobio 40 000 funti odštete; Steel i Morris su se potom obratili Europskom sudu za ljudska prava koji je presudio da nisu imali pošteno suđenje te je britanska vlasta njima moralu isplatiti 57 000 funti.

Brend doista može biti velik i opasan. Možda bi ga se moglo usporediti s krokodilom.

Kad nastupi kriza ...

Smrt je loša za biznis. Nakon što je 2007. u Karlovcu Zdravka Martinovića ubio otrovni plin iz pivovare, ta je tvrtka zbog lošeg publiciteta pretrpjela pad prodaje te je na neko vrijeme obustavila reklamne kampanje. Kad su već njezini uposlenici donijeli nesretnu odluku da se ugljični dioksid ispušta u kanalizaciju, pa je tako kroz odvodne cijevi došao i do potoka u koji se kanalizacija ulijevala, uprava pivovare je mogla samo reagirati post festum.

To su učinili na najneutralniji mogući način: šutnjom, odbijanjem odgovornosti i prekasnom i mlijetavom isprikom. Bojan Šantić iz lista *Business.hr* nazvao je ponašanje Karlovačke pivovare najgorim primjerom PR-a te godine u Hrvatskoj i za to okrivo agenciju MMD koja je savjetovala upravu. Pivovara je, nai-me, najprije odbila bilo kakvu odgovornost za smrt Zdravka Martinovića, potom je pet dana šutjela, a onda tvrdila da iz njihovih postrojenja nije iscurio amonijak - što čak nije bila ni laž. Krizno komuniciranje, kako se stručno zove reagiranje tvrtki na napad na njihov imidž, mora biti promptno (da drugi ne bi počeli razvijati svoje teorije) i aktivno (to jest treba ponuditi svoju verziju priče, a ne samo opovrgavati medijske napise). Nužno je ne lagati, barem ne o onom očitom, te priznati krivnju i ispričati se - PR stručnjaci pritom, dakako, imaju pred očima samo buduću prodaju brenda, a zagađenje okoliša i mrtvac uz potok već su napola zaboravljeni. Jer u trenutku krize važno je imati na umu samo jedno, kako je napisao bloger Siva eminencija PR-a: "godinama stjecani ugled može se srušiti kao kula od karata u samo nekoliko sati, onih prvih nekoliko sati prilikom izbijanja krize, u kojima ste umjesto promptnog i proaktivnog komuniciranja, vi odlučili poput noja zabiti glavu u pijesak uljuljkani u lažnu sigurnost svemoći kapitala koji posjedujete." Kada se na jednom nje-mačkom blogu pojavila teorija da su tri tibetanska redovnika na vlaku smrti u reklami za Coca Colu znak podrške dalaj lami, korporacija je to promptno službeno demantirala.

Lacoste - koji godišnje proda 50 milijuna raznih proizvoda u 110 zemalja svijeta - prevelik je pogon da bi si dopustio da sve to padne u vodu zbog jednog luđaka koji puca po kamperima. A to se danas može desiti brže nego nekad jer na Facebooku visi 800 milijuna ljudi, još 200 milijuna na Twitteru, a tu su i LinkedIn, Instagram, Tumblr, Google Plus. Da spriječe internetsku katastrofu, tvrtke odnedavno zapošljavaju *community* menadžere: Ana Penović, *community* menadžer tvrtke Jasno i glasno, o svojem je poslu nedavno progovorila u tekstu Tanje Simić *Inženjeri internetskih duša objavljenom u Nacionalu*: "Jer kad jedan na mreži napiše da nešto ne valja, u 15 minuta se uključi još hrpa njih s vlastitim iskustvima i krene prava hajka. U korporativnom PR-u krizna situacija funkcioniра tako da oni prime mail, pa se sastanu da bi odlučili što će, te nakon tri-četiri sata puste objavu za medije. Društvene mreže su nešto u što korisnici direktno gledaju i informacije međusobno svi dijele sa svima, tako da ta priča stigne do ogromnog broja ljudi u doslovce nekoliko minuta ... U trenutku nastaju i grupe pod nazivom 'mrzim određenu firmu', broj članova im munjevitom brzinom raste i niste se ni okrenuli, a reputacija vam je ozbiljno narušena."

Evo kako to izgleda u praksi. Kanadskom glazbeniku Daveu Carrollu je 2008. stradala 3 500 dolara vrijedna gitara Taylor kada je iz Nove Škotske putovao u Nebrasku. United, s kojim je letio, odbio je podmiriti troškove, a onda je Carroll snimio pjesmu *United Breaks Guitars* (*United krši gitare*) i stavio je na YouTube - ne baš bog zna kakvu skladbu i simpatični spot dosad je vidjelo više od 11 miliijuna ljudi. United se pokajao (naravno, ne zbog gitare) i potom ponudio odštetu, ali je Carroll više nije htio uzeti nego je napisao još dva nastavka pjesme.

Ni je ni Nikeu bilo ugodno kad se na Olimpijadi u Pekingu 2008. kineski atletičar Liu Xiang, koji je trčao u njihovim teniscama, povukao iz utrke na 110 metara s preponama. Liu je rekao da se povukao zbog ozljede članka, ali anonimni post na internetu - navodno od insajdera iz Nikea - tvrdio je da ga je Nike prisiljio da odustane jer Liu nakon ponovljenog starta nije imao šanse da pobijedi, a njegov neuspjeh narušio bi ugled tvrtke. Ne tako fatalan, ali zato vrlo poučan slučaj, zbio se nedavno u Zagrebu. Haker potpisani kao Detox, nezadovoljan hranom koju je dobio od Rubelj Grilla, provalio je na web stranice te pečenjarnice i blokirao ih, ostavivši ovu poruku: "Sljedeci put mi umjesto cvraka posaljite cevape sa lukom. Poz mojoj ljenoj ekipi iz ljske". Osim loše reklame Rubelj Gril je pretrpio i izravnu štetu jer nakon toga nije mogao primati narudžbe preko interneta.

Modna policija

Ne samo da se trend proširio na cijeli proizvod, nego nas trend vreba preko interneta, kapilarno ispitujući navike svakog pojedinca, da bi doznao što nas zanima i da bismo dobili personaliziranu reklamu. Kakva čast! Kada se Ludovik Crijević Tuberon vratio u svoj renesansni Dubrovnik, sud mu je naredio da skrati togu jer je njegov ekstravagantni ukus vrijeđao državnu uravnivošku. Pola milenija kasnije policija i dalje ureduje po garderobnim ormarima građana.

No to i nije najgore. Zbog Breivika je reagirao Lacoste čije proizvode nosi, ali nije i Glock iz čijeg su proizvoda poubijani svi ti nedužni ljudi. Nije ni Brioni reagirao kada je otkriveno da šef Carine, Mladen Barišić, osumnjičen za korupciju, ima u ormaru njihova odijela i košulje. Barišić je imao i sat Pateka Phillippea, a ni oni nisu protestirali, kao ni Rolex, Piguet, Cartier i Lange kad se raskrinkalo da hrvatski premijer ima njihovih proizvoda na bacanje.

A zašto i bi? Zar BMW, Ferrari ili Porsche reagiraju kada u njihovom autu netko prođe kroz crveno i skrivi nesreću? Glock je namijenjen za ubijanje, automobili od 300 konja za jurnjavu, a brioni, rolex i lacoste za bogatune koji u bankama i vladama smisljavaju korporativne zločine. Karlovačko pivo potiče ljudi da zajedno piju (reklamna kampanja: *Karlovačko društvena mreža*), a isto čini i Zagrebačka pivovara; Coca Cola je svojedobno imala slogan *S Coca Colom nisi sam*. Punionice boca tako dobivaju u svakom slučaju - ili ljudi piju više u društvu, ili piju sami, ali osjećaju se kao da nisu. I Lacoste nudi vlastitu viziju društvenosti: budite s ljudima, ali odvojite se od njih i istaknite.

Breivika je njegov omiljeni trend posve progutao - ili se on u nj pretvorio, kao i Josip Kraš u keks u epigramu Gustava Krkleca. Kao što krokodil podmuklo vreba, najradije na djecu, napolj potopljen u vodi (zbog čega lukavac čak guta kamenje kako bi bio što neprimjetniji), tako je i Breivik maskiran u policijaca došao na otočić, simbolično izronivši iz jezera, da bi donio smrt mladeži.

Na koncu, nakon uhićenja, kada je bio lišen oružja i slobode, kada više nije mogao lamentirati o ugroženosti bijele rase i srednje klase, Breiviku je preostalo samo jedno: da odjene crveni džemper s krokodilom i tako izade pred fotoreportere. Krokodil je njegov manifest.

Zeev Sternhell

Krajnja je desnica pretvorila Izrael u anakronizam

*Za razliku od Europe gdje je desnica znatno ojačala,
ali još uvijek nije na vlasti, u ovoj zemlji rasisti i krajnja klerikalna desnica čine vladu
– na suprotnoj je strani samo vakuum*

Polako ali sigurno Izrael stječe status anakronog entiteta. Zakon poput onoga koji je izglasan u Knessetu te mračne prošlotjedne noći, a koji etničku nejednakost čini pravnom normom, u demokratskim zemljama ne postoji jer on je suprotan samoj biti demokracije.^{o1} Pogledamo li načelo na kojemu je utemeljen, institucionalizirana diskriminacija nežidovskog stanovništva vraća nas u ono rano doba kada su arapski građani Izraela bili pod vojnom vlašću.

To je imalo dalekosežne posljedice po izraelsko društvo. Osim želje premijera Davida Ben-Guriona i vladajuće vrhuške da im se ne ograničava sloboda djelovanja, upravo je etnička i institucionalizirana diskriminacija onemogućila pisanje ustava. Tako su Izraelci, koji su prvi put postali građani u vlastitoj zemlji, naučili da za neovisnost nije nužna jednakost i da demokracija ne uključuje poštivanje ljudskih prava.

U godini nakon što je Izrael ukinuo svoju vojnu upravu nad arapskim područjima dogodila se velika nesreća Šestodnevног rata, i na tim je teritorijima uspostavljena vojna vlast.^{o2} S vremenom, podizanjem naselja, stvoreni je kolonijalni režim koji ni ne nastoji prikriti svoju pravu narav. U doba kada više ni jedna Zapadna zemlja ne vlada drugim zemljama, Izrael za sebe stvara koloniju, pa čak preko granice, u samu državu, prenosi pravila koja vladaju na okupiranim teritorijima.

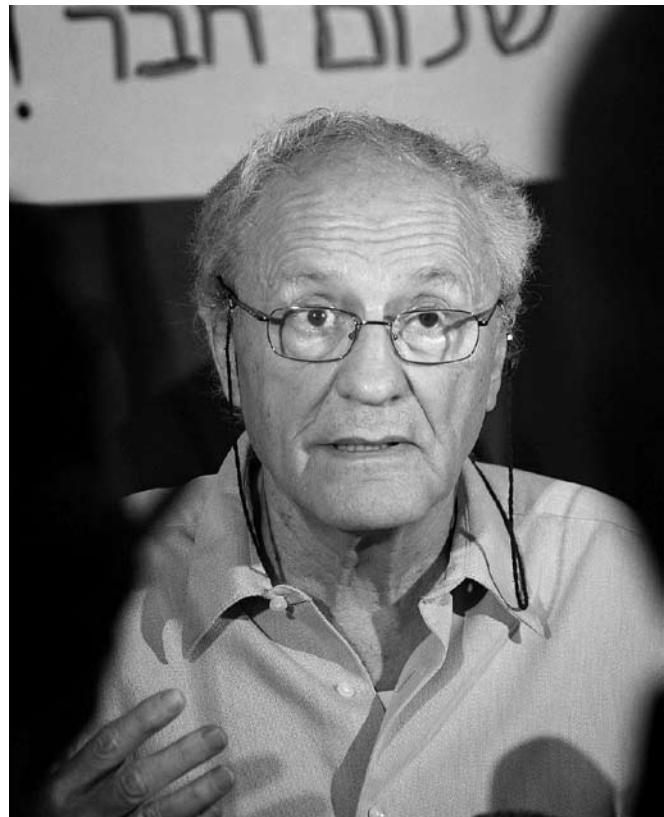
o1 Izraelski je parlament 23. ožujka 2011. donio zakon koji tzv. "odborima za prijem" u ruralnim naseljima Negeva i Galileje s većinskim židovskim stanovništvom daje ovlasti da odlučuju o primanju novih stanovnika. Time je ozakonjena već otprije provodena diskriminacija Palestinaca, ali i nekih drugih skupina stanovništva (Židova neeuropskog porijekla, samohranih roditelja itd.), kojima se pravo useljavanja uskraćuje na temelju nejasnih i proizvoljnih kriterija kao što je primjerice "podobnost za život u zajednici". Katkad se od kandidata i izrijekom traži prihvatanje vrijednosti cionizma i židovstva. **o2** Šestodnevni rat vodio se od 5. do 10. lipnja 1967. između Izraela s jedne i Egipta, Jordana, Sirije i Iraka s druge strane. Arapske su zemlje u njemu izgubile oko 30 000 vojnika. Izrael je zaposjeo pojas Gaze, Sinajski poluotok, Golansku visoravan i Zapadnu obalu, čime je još milijun palestinskih Arapa dospjelo pod njegovu vlast. Riječ *disaster* (nesreća, propast, katastrofa) kojom se autor članka služi govoreći o tom izraelskom vojnom trijumfu očita je referenca na drugi zakon koji je izglasан u Knessetu istoga dana kada i onaj o odborima za prijem. Taj drugi zakon naime predviđa kažnjavanje svih ustanova koje financira vlast, a koje javno obilježavaju uspomenu na progon Palestinaca poslije proglašenja države Izrael i rata koji je uslijedio 1948. godine. Arapi ta zbivanja nazivaju riječju *nakba* (nesreća, propast, katastrofa). Primjenom toga zakona mnogi bi gradovi, općine i ustanove u kojima se komemorira Nakba mogli ostati bez sredstava.

Postoji li na Zapadu neki takav anakronizam? Naseljenički je kolonijalizam danas glavni, a obično i jedini razlog protivljenja, katkad na granici s mržnjom, što ga Izrael izaziva kod mnogih Zapadnih intelektualaca. Nisu neprijatelji cionizma i antisemiti oni koji Izraelu osporavaju legitimnost, nego on sâm zdušno radi na tome.

Iako je krajnja desnica i u Europi ojačala, i tek treba vidjeti što će se dogoditi, rasisti ondje nisu na vlasti. Ne samo ljevica nego i velik dio liberalne desnice smatraju ih odbojnog manjina. Međutim, u ovoj zemlji upravo krajnja i klerikalna desnica čini vladu, a na suprotnoj je strani samo vakuum.

Sraman bijeg od sukoba s desnicom u Knessetu neće se tako brzo zaboraviti, a moralni slom centra bit će zabilježen kao bešašće. Najveći neprijatelji demokracije i izvori snage fašizma oduvijek su bili oportunizam, konformizam i kukavičluk centra, a ne neovisna moć radikalne desnice.

Što bismo rekli kada bi u nekoj katoličkoj zemlji Zapadne Europe crkveni vođe nadzirali političke stranke i određivali cijele segmente državne politike? Kako bismo reagirali vidjevši stranačkog vođu i važnog ministra u vlasti kako ljubi ruku kardinalu odjevenome u talar i hrli provesti njegove upute u javnoj sferi? I kako bismo primili vijest da je za dobivanje jednog od naj-

Zeev Sternhell, 2008, poslije atentata na njega

važnijih položaja u zemlji, kakav je onaj ravnatelja sigurnosne službe Shin Bet, potrebna suglasnost klera?

Dakako, takvi bi prizori izazvali prezir i gnušanje. No, u ovoj smo se zemlji već poodavno naviknuli na to da "halahičke odredbe"^{o3} koje donose rabini iz naselja mogu otvoreno osporavati vladavinu prava i autoritet države, kao i na to da mladež s bregova^{o4} smije proglašiti *de facto* autonomiju na područjima koja je zaposjela. Naviknuli smo se i na likove kao što su ministar vanjskih poslova Avigdor Lieberman, ministar unutarnjih poslova Eli Yishai i parlamentarac David Rotem, predsjednik Odjora Knesseta za ustav, zakonodavstvo i pravosuđe, a to su ljudi čiji je soj u Europi dio povijesti koje se mnogi srame.

Žalosno je vidjeti kako se jedna od velikih nada 20. stoljeća pred našim očima prometnula u anakronizam.

PRIJEVOD I BILJEŠKE: Tatjana Paić-Vukić

Izvornik – Zeev Sternhell: *The extreme right turned Israel into an anachronism*, Haaretz, 1. 4. 2011.

URL: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/the-extreme-right-turned-israel-into-an-anachronism-1.353451>

o3 Halaha: židovski vjerski zakon **o4** Mladež s bregova zajednički je naziv za skupine židovske mladeži koje ilegalno zaposjedaju dijelove zemljista izvan postojećih naselja i na njima podižu improvizirane nastambe. Otvoreno počazuju nepoštivanje i prezir prema izraelskoj vlasti.

Zeev Sternhell (1935, Przemyśl u Poljskoj), izraelski povjesničar i politolog svjetskoga glasa, jedan od vođa svjetskih stručnjaka za fenomen fašizma.

Sternhell povremeno objavljuje publicističke komentare u *Haaretzu*, izraelskim dnevnim novinama koje se često ocjenjuju kao svojevrsna „savjest suvremenoga Izraela“. List izlazi u dva izdanja: hebrejskome i engleskome.

Vidi također Sternhellove komplementarne priloge u *Haaretzu*:

Zeev Sternhell: *Social justice also means ending the occupation; Justice is not merely the right to decent housing for Jews, it is also the right to freedom of a nation under occupation*, Haaretz, 26. 8. 2011.
URL: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/social-justice-also-means-ending-the-occupation-1.380788>

Zeev Sternhell: *Does Israel still need democracy? The individual has ceased to be at the core of Israel's democracy, with the right-wing majority aggressively pursuing legislation that turns the* (B. M.)

country's non-Jews into second-class citizens. Anyone who allows this to happen will be complicit in the country's fate, Haaretz, 17. 11. 2011.

URL: <http://www.haaretz.com/black-flag-over-israel-s-democracy/does-israel-still-need-democracy-1.396093>

Opširnije o *Haaretzu* vidi tekst Davida Remnicka, glavnog urednika tijednika *The New Yorker* – *The Dissenters; Haaretz prides itself on being the conscience of Israel; Does it have a future?*, New Yorker, 28. 2. 2011.

URL: http://www.newyorker.com/reporting/2011/02/28/110228fa_fact_remnick

Godine 2008. na Sternhellu je izveden bombaški napad ispred njegova doma. Sternhell je iz napada izvukao živu glavu zadobivši tek lakše ozljede. Godinu dana poslije izraelska policija uhapsila je vjerojatnoga počinitelja, Yaakova Teitela, vjerskog fanatika i desničarskog ekstremista. U sudskom postupku – koji još nije završen – optužen je za ubojstva dvojice palestinskih pastira, poticanje rassizma, bombaške napade i sabotažu.

Christopher Hitchens

Prva pogreška nove Libije

*Moamer Gadafi nije trebao biti ubijen,
a njegovog bi preživjelog sina trebalo zakonito uhititi*

Prepustajući se osjećaju duboke nemoći, a pomalo i uza- ludnosti, u četvrtak poslijepodne posudio sam iPad i prvi put pomoću njega poslao poruku. Bila je upućena jednemu od onih istaknutih Francuza^{o1} koji su prednjačili u pritisci na vanjski svijet da se Moamera Gadafija ukloni s besravnog položaja u kojem je više od četiri desetljeća kao kakva žaba čucao nad životima Libijaca. Molim vas, pisao sam, zauzmite se kod svojih prijatelja u Nacionalnom prijelaznom vijeću ili nekom drugom revolucionarnom sudu, kako god bio ustrojen, ne bi li se zaustavilo ubijanje članova Gadafijeve obitelji i osiguralo da oni koji su već optuženi za zločine protiv čovječnosti neometano dospiju do optuženičke klupe u Haagu.

Vrlo jednostavno, zar ne? Međunarodni kazneni sud u Haagu prije nekog je vremena objavio da je spreman preuzeti slučaj Libije. No sada je Moamer Gadafi mrtav, a navodno je mrtav i jedan od njegovih sinova, Mutasim, a da se ni riječ nije čula o legalnosti ili ispravnosti te rabote. U priopćenjima o diktatorovo groznoj smrti nijedan libijski glasnogovornik nije ni natuknuo nešto o sudu. Predsjednik Sjedinjenih Država govorio je kao da nikada nije ni postojala mogućnost podizanja optužnice. U tome ga je podupirala njegova državna tajnica koja se netom bila vratila iz posjeta Libiji, ali se sve što je izjavila svelo na kojekake nehajne opaske uključujući i onu da bi ubojstvo Gadafija pospješilo tranziciju. Britanski premijer David Cameron, koji je uspio naći vremena da spomene međunarodne žrtve Gadafijeve dugogodišnje strahovlade, također je propustio spomenuti mogućnost suđenja.

Među ostalim, taj me prešutni dogovor uvjerava da snaga- ma koje su stezale obrać oko Gadafija u njegovu rodnom gradu Sirtu nikada nije poslana nikakva općenita uputa. Ništa u smislu: ubijte ga ako baš morate, ali nastojte ga uhapsiti i prebaciti (jednako kao i druge čija se imena spominju, bili oni članovi obitelji ili ne) u Nizozemsku. U svakom slučaju, čak i ako je takav nalog bio izdan, čini se sigurnim da to nije učinjeno osobito uvjerljivo.

Kada skončava jedan sramotan režim, osobito takav koji je pokazao da bi radije uništio društvo i državu negoli predao vlast, prirodno je da se ljudi nadaju svojevrsnom egzorcizmu. Zadovoljstvo je vidjeti truplo toga čudovišta i biti siguran da se ne može vratiti u prijašnje stanje. Umiruje i spoznaja da ne postoji nikakav mrski lik oko kojega bi se mogle okupiti snage nekog "vampirskog" otpora kako bi produžile muke i zvjerstva. Ali, Gadafi je u vrijeme kada su ga ubili već bio ranjen i onesposobljen, a uz njega je bila tek šaćica prestravljenih nevoljnika. Više nije mogao pružati otpor. Svi pozitivni rezultati koje sam naveo mogli su se postići jednostavno tako da ga se prvo odvezlo u bolnicu, zatim u zatvor, a odатle na aerodrom. Doista, čak i kratko vrijeme koje bi proveo na optuženičkoj klupi zacijelo bi silno osnažilo taj pozitivni učinak jer teško da bi iluzije onih sirotih izgubljenih duša koje još uvijek vjeruju tom čovjeku izdržale makar i nekoliko sati luđakova trabunjanja u sudnici.

I tako se rađa nova Libija, ali rađa se uz gnjusni linč. Izvještitelji su u posljednje vrijeme često oduševljeno isticali kako po-

^{o1} Vjerojatno Bernard-Henri Lévy. (op. ur.)

bunjenici uglavnom obzirno postupaju prema ljudima odanima Gadafiju i njihovoj imovini. Tim je žalosnije što se to načelo nije moglo poštovati u najvažnijem slučaju. Dok ovo pišem jedan od Moamerovih sinova, Seif al-Islam Gadafi, navodno je još na slobodi. Bit će prava sramota ako i njega smjesta ubiju ili ako Nacionalno prijelazno vijeće i međunarodna zajednica barem ne podsjetete svoje borce na to da ga treba uhapsiti po zakonu.

Ovim ne želim pokazati nikakvu neprimjerenu sućut prema Seifu ili drugim osobama s tjeralice. No, upravo je on prava riznica mnoštva potencijalno korisnih informacija o naravi toga mrtvog režima, a možda i o tome gdje se nalazi strateški materijal – da ne govorimo o goleminu nezakonito prisvojenim novčanicim iznosima koji su legitimno vlasništvo libijskog naroda. Iz mnogih bi razloga bio zločin sudjelovati u tom uništenju dokaza. A kada je posrijedi korist koju je od Gadafija starijeg moglo imati još nedovoljno razvijeno polje istraživanja megalomanije, rekao bih da bi ona bila neprocjenjiva. Pa ipak, njegove nebrojene žrtve sada trebaju izvući kakvu-takvu zadovoljštinu iz prizora okrvavljenog, izbezumljenog čovjeka s kojim grubo i uspaničeno postupaju da bi mu potom skratili muke pucnjem koji ama baš ničim nije pridonio sigurnosti zemlje.

Bio sam u Rumunjskoj onoga dana kada su na brzinu likvidirani Nicolae i Elena Ceaușescu, i bio sam u Mosulu dan prije nego što su Udai i Kusai Husein opkoljeni u kući iz koje se nije moglo pobjeći i zasuti smrtonosnim mećima i bombama. U oba slučaja moglo se opipati olakšanje koje su osjetili obični ljudi. Dokazano uklanjanje starih simbola mučenja i straha nedvojbeno ima oslobađajući učinak, makar kratko. No rekao bih da dobrobit toga učinka brzo isčevara, što se pokazalo u Iraku kada je neotesanim pomoćnicima Moktade al-Sadra povjerenog pogubljenje Sadama Huseina. Još uvijek su vidljivi tragovi razdora što ga je u društvu prouzročio taj nespretno izvedeni, odvratni čin,^{o2} i kako će me iznenaditi ako se slične zamjerke u četvrtak nisu pojatile i među mnogim Libijcima. Sada je prekasno da se to ispravi. No bit će sramota ako se nastavi ubijanje članova Gadafijeve obitelji, i bit će uvredljivo budu li se i dalje ignorirali pozivi za izručenje sudu u Haagu.

PREVELA: Tatjana Paić-Vukić

Izvornik – Christopher Hitchens: *The New Libya's First Mistake*, *Slate*, 21. 10. 2011.

URL: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/fighting_words/2011/10/muammar_qaddafi_should_not_have_been_killed_but_sent_to_stand_tr.html

^{o2} Pogubljenje Sadama Huseina produbilo je već postojeće podjele među Iračanima. U nekim naseljima s pretežito šijitskim stanovništvom taj je događaj proslavljen plesom i pucnjavom, dok su suniti prosvjedovali. Fotografije egzekucije koje je mobitelom snimio netko od prisutnih, a koje pokazuju da taj čin nije obavljen ni profesionalno ni dostojanstveno, te glasine da je Sadamovo mrtvo tijelo izbodenio nožem, izazvale su gnjevne reakcije i dodatno potaknule stvaranje kulta mučenika. (op. prev.)

Régis Debray

Zbogom, živa svjetlosti ...

Jorge Semprún (*Jorge Semprún Maura*), 10. 12. 1923, Madrid – 7. 6. 2011, Pariz

Unašem, u mom sjećanju ti ćeš Jorge biti sjećanje. Rad sjećanja na sebi samom, od čega si napravio istodobno i svoju etiku i svoju umjetnost. Polifonija prisjećanja, kontrapunkt koincidencija, uvijek iznova započeta plava i siva fuga ne-voljnog sjećanja imat će odsad dva imena. Dva nositelja. Prousta, za vojvotkinje, i Semprúna, za borce. Sa istom naklonosću za zavojito i spiralno, za umetke i ponovna počinjanja – s jednakom opijenošću kronološkim skokovima i istim zahtjevom za preciznošću. I evo nas sada kao napolu Guermantesi i napolu crveni Španjolci, jednom nogom u Saint Germainu a drugom u Buchenwaldu. Veliki pisci novače naveliko. Njihova glazba postaje, s vremenom, naša.

Vrijeme, tvoj veliki kipar? Ne. Ti si ga izvajao, iskopao, uobičio. Ponovna ukrštanja, susreti i vraćanja – nisi prestajao skrupuljno dotjerivati teme i varijacije, dubinski promatrati događaj, rastavlјati i sastavlјati labirint. Kao neumoljivi majstor imperfekta, futura drugog i pluskvamperfekta. Istovremeno inspektor Colombo svog života i života stoljeća, koje je ponešto bilo i naše. Ovakav način ispreplitanja tvoje vlastite pustolovine sa sudbinom sviju, ostaje tvoj potpis.

Da trebam ukratko sažeti podvig – kao znanstvenik i književni kritičar što nisam – rekao bih ovo: nitko nije u naše doba tako dobro povezao jednu s drugom povijesnost i intimnost, te dvije sestre smrtne neprijateljice koje si pomirio i koje koriste i najmanji trenutak nepažnje da si okrenu leđa. Učinio si da se tragedija njemačko-sovjetskog pakta sretne s okusom karamela na uglu Panthéona. Koncentracioni logor s prvim gutljajem piva. S tobom je povijest ponovno postala roman ili obratno.

Malo je kasno da ti sve to kažem, Jorge, ali dijeli se bolje, ti si nas naučio, sa odsutnima nego s prisutnima. To da si unatoč patnjama koje su te svijale na dvoje, preuzeo prisustvovati Goncourt, uz Edmonde Charles-Roux, kad su primali tvog mlađeg brata^{o1} – mislim da je to bio tvoj zadnji izlazak – podsjeća me što dugujem tvojem osjećaju za bratstvo, čak i u skromnim i poluslužbenim prigodama.

Nemojmo ni za čime žaliti. Izabrao si pravi trenutak da zaključiš svoju autobiografiju kratkog XX. stoljeća. Uvijek si u nje-

mu bio angažiran *cuerpo entero*, i svaki put si išao do kraja, ne napolu, kao filozofi ili teoretičari (čime si se poigravao u dokolici).

Istina, bijaše to doba kad je duhovna groznica još uvijek mogla potaknuti tu “odluku za nesavršenu stvar”, što je za tebe bio angažman. Ruka više ne prati glavu, ništa više nije važno. Ti si nam najavio: “rat je gotov”.

Politika se u Evropi razdvojila od povijesti i naše *sin vergüenza* na paradi spremaju u muzej naše spomenike riječi. Ti, Baudelaire, Gide, Alberti, Giraudoux i Malraux, tvoji najbliži suborci, nisu te prestali pratiti, ilegalca ili ministra. Doba djece televizije na vlasti nije ti moglo ništa donijeti, a još manje naučiti te nečemu.

Šteta za njih. Mogao si im otvoriti duh, koji se ne odlikuje otvorenim umom. I pokazati im horizonte, tim buntovnicima bez povijesne dubine. Kozmopolit i patriot, ostao si do kraja čovjek-granica, potpuno španjolski i potpuno francuski, i zato više jedan nego drugi.

Čak si zatražio 1998, ne vraćajući se svojoj simpatiji za Juanu Carlosu, da te pokopaju na granici, na malom groblju u Biriatouu, iznad Bidassoe, na francuskoj strani. Umotan u trobojnicu – crveno, zlatno, ljubičasto – Republike Španjolske. “Zbog vjernosti izgvanstvu i smrtonosnoj boli mojih”, pisao si. Ne znam što će biti od te samozatajne želje, ali ne mogu se složiti s dva Baudelaireova stiha kojima si zaključio svoju pomalo tjeskobnu šetnju kroz osamdeset godina postojanja:

“Uskoro ćemo uroniti u hladne tmine / Zbogom živa svjetlosti naših prekratkih ljeta!”

Ipak si se jednom prevario. Jer nama će biti hladno, a tvoje će ljeto grijati naše tmine.

PREVEO: Nenad Ivić

Régis Debray: *Adieu, vive clarté ...; Hommage à Jorge Semprun*, *Le Monde*, 10. 6. 2011.

URL: <http://vracbreton.over-blog.com/article-09-06-2011-deces-de-j-semprun-adieu-vive-clarte-par-regis-debray-76216302.html>

^{o1} Tj. kada su Debraya primali u Akademiju Goncourt, 11. 1. 2011. (op. ur.)

Semprúnove knjige u Hrvatskoj:

Jorge Semprún: *Veliko putovanje*, Svjetlost, Sarajevo, 1964, 192 str. (prijevod Alka Škiljan)

Jorge Semprún: *Druga smrt Ramona Mercadera*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982, 370 str. (prijevod Ljerka Depolo, pogovor Branko Matan)

Jorge Semprún: *Kakva lijepa nedjelja!*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988, 389 str. (prijevod Ana Kolesarić)

Jorge Semprún: *Pisanje ili život*, Feral Tribune, Split, 1996, 326 str. (prijevod Saša Sirovec)

Semprún u Gordogantu:

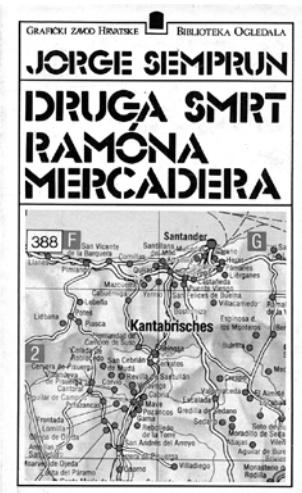
Jorge Semprún: *Autobiografija Federica Sánchez, Gordogán*, 1/1979, br. 4, srpanj-kolovoz 1979, str. 234-257. (izbor, prijevod i popratna bilješka Miljenko Mayer)

Jorge Semprún: *Bijela gora, Gordogán*, 9/1987, br. 25, svibanj-lipanj 1987, str. 3-35. (prijevod Vladimira Mirković, popratna bilješka Branko Matan)

Branko Matan)

Jorge Semprún: *Autobiografía de Federico Sánchez (Autobiografija Federica Sánchez)*, Planeta, Barcelona, 1978. (sedmo izdanje iz travnja 1978, prvo je objavljeno u studenome 1977) – primjerak knjige korišten za prijevod u *Gordogantu*, br. 4, 1979.

Naslovna stranica Semprúnove *Druge smrti Ramona Mercadera*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982, grafički dizajn Zoran Pavlović

Branko Matan

Semprún u Zagrebu, 1970.

Prikazivanje filma Priznanje bilo je iznimski slučaj da su hrvatski "politički proljećari" pokušali djelovati u sferi "kulturnih proljećara"

Dvije fotografije koje objavljujemo snimljene su 30. lipnja 1970. u Zagrebu prigodom prikazivanja francuskoga filma *Priznanje* u kino-dvorani onodobnoga Radničkoga sveučilišta Moše Pijade. Film je bio ekranizacija istoimene, dvije godine ranije objavljene knjige Artura Londona, svjedočanstva o autorovu iskustvu kao optuženiku na staljinističkome monstr-procesu godine 1952. u Pragu.⁰¹

Priznanje je prikazano na "zatvorenoj projekciji", a u organizaciji uredništva tjednika *VUS - Vjesnik u srijedu*. U Zagreb su tada – na poziv uredništva – doputovali najvažniji članovi filmske ekipe: redatelj Costa-Gavras, scenarist Jorge Semprún, glumci Yves Montand i Simone Signoret, umjesto Londona, koji zbog bolesti nije mogao putovati, došla je njegova supruga Lise London.

Poslije projekcije održan je razgovor o filmu, naslov mu je bio *Film i politika*, održan je susjednoj Maloj dvorani. *VUS* je opširno izvještavao o događaju, u broju od 8. srpnja izašao je repotažni tekst, tjedan dana kasnije, 15. srpnja, članak na sedam stranica sa sažetim transkriptom razgovora. Naše fotografije preuzete su iz tih brojeva *VUS-a*.

Događaju je prethodio poziv *VUS-a* Costa-Gavrasu da početkom lipnja, u povodu prikazivanja njegovoga prethodnoga filma *Z*, dođe u Zagreb. Costa-Gavras u Zagrebu je proveo nekoliko dana, "jedan vikend", dao više intervjuja, tada je dogovoren prikazivanje *Priznanja* potkraj mjeseca. Semprún je bio i scenarist *Z-a*, kao predložak koristio je knjigu grčkoga književnika Vasilisa Vasilikosa. Nekoliko tjedana prije dolaska Costa-Gavrasa u Zagreb, 7. travnja, film je dobio dva Oscara, za montažu i najbolji neengleski film.⁰²

01 Artur London, 1. 2. 1915, Ostrava – 8. 11. 1986, Pariz, češki političar, diplomat i publicist, židovskoga podrijetla, komunist, prema onodobnoj terminologiji "profesionalni revolucionar". Bio dobrovoljac u obrani španjolske Republike, u doba rata sudionik francuskoga Pokreta otpora, zatim uhapšen i mučen, od 1943. do 1945. zatočen u konclogoru Mauthausen. Od 1945. živi u Švicarskoj, godine 1948. vraća se u Čehoslovačku i postaje zamjenik ministra vanjskih poslova. Uhapšen 1951., mučen, i 1952. optužen u okviru procesa Slánskome (prvooptuženi bio je Rudolf Slánský, generalni sekretar Komunističke partije Čehoslovačke). Na optuženičkoj klupi tada se našlo 14 komunističkih rukovodilaca (od kojih je 11 bilo židovskoga podrijetla), optuženi su da su bili sudionici "trockističko-titoističko-cionističke zavjere". London se uspio izvući s kaznom doživotne robije (samo su trojica izbjegla smrtnu presudu), pušten je 1955., od 1963. živi u Francuskoj. Piše knjigu o procesu, o sebi i o pokretu kojem je pripadao (*L'Aveu, dans l'engrenage du Procès de Prague*, Gallimard, Pariz, 1968, 461 str, izdanje na srpsko-hrvatskome jezičnome području: *Priznanje: Jedno iskustvo sa procesa u Pragu*, prevela Vera Naumov, Prosveta, Beograd, 1969, 492 str; nekoliko dana prije zagrebačke projekcije objavljen je i slovenski prijevod knjige: *Priznanje; V kolesju praškoga procesa*, preveo Jaka Štular, Delo, Ljubljana, 1970, 406 str). U vrijeme Praškoga proljeća odlikovan je jednim od najviših čehoslovačkih priznanja, Ordenom republike. **02** Semprún je tada bio poznato i cijenjeno ime u svijetu filma, premda još nije imao veliku filmografiju. Najpoznatiji je bio kao autor scenarija za *Rat je završen Alaina Resnaisa* (1965), kao scenarist-suradnik Pierre Schoendoerffera (*Objectif 500 millions*, 1966), te dakako kao scenarist za *Z* i *Priznanje*. Do kraja života radio je za film i televiziju, suradivao je s režiserima kao što su Yves Boisset, Joseph Losey, Pierre Granier-Deferre, Jacques Deray, Hugo Santiago, Alexandre Arcady.

Semprún u Zagrebu – razgovor o filmu *Priznanje (L'Aveu)* u Maloj dvorani Radničkoga sveučilišta Moš Pijade (Ulica proleterskih brigada, danas Vukovarska), snimljeno 30. lipnja 1970., prenijeto iz *Vjesnika u srijedu – VUS-a*, 15. srpnja 1970., str. 14-15. Kao snimatelji uz prilog su potpisani: Chris Marker (Magnum Photos), Zlatko Šurjak i Čedo Komljenović.

Na fotografiji se, uz ostale, vide: u prvome redu slijeva Konstantin Miles (s očalama i cigaretom), zatim redom Srećko Frajndlih, Milan Beslać, Slobodan Lang, Zvonko Zmazek (?) i Dražen Vukov Colić. Desno za stolom je Igor Mandić, uz njega Lise London, u sredini s leda vjerojatno Krešimir Džeba. U drugom redu sjedi Jozo Puljizević (s bradom), u trećem Neda Krm-

potić (iza Langa). U zadnjem redu desno, treći od stupa vjerojatno je Ante Rumora.

Iza zadnjega reda vidi se kamera zagrebačke televizije, iznad sudionika visi mikrofon za televizijsko snimanje.

U to doba, to je početak Hrvatskoga proljeća u užem smislu, činilo se da je kulturnih i političkih događaja bilo više nego ranije, činilo se kao da se vrijeme ubrzava, kao da postaje zgusnuto. Nakon pustih sivih godina odjednom su se počele zbivati stvari kakvih dotad nije bilo, većina ljudi imala je osjećaj da se stalno nešto događa. Međutim, i u tome obilju, projekcija *Priznanja* izdvajala se nizom posebnosti.

Događaj je, kao prvo, zapravo bio kulturna senzacija. Svjetska tema (suočavanje ljevice s vlastitom zločinačkom prošlošću, ili barem dijelom te prošlosti, u kontekstu epohalnoga brodoloma koji je donijelo sovjetsko gušenje Praškoga proljeća 1968.), svjetski sastav ljudi koji su došli, te svjetski termin (dva mjeseca poslije francuske premijere, a prema VUS-u film je u Zagrebu "prvi put [...] prikazan van francuskog jezičnog područja").

Vjerojatno se u Zagrebu nikada – ni prije ni poslije – nije ništa slično dogodilo.

Kao drugo, bilo je krajnje neobično da tako nešto organizira Vjesnikova kuća, jedna od mračnijih institucija socijalizma u Hrvatskoj. Kuća koja je nosila ime po dnevniku *Vjesnik*, glasilu obilježenome direktivnim jezikom, u kojem su dominirali protudemokratski i protukulturni poticaji, brutalnom i ciničnom, autoritarnom, protuzapadnom. Listu sirovih ideoloških osuda i komesarskoga mentaliteta. Kada god bi negdje vrcnula neka slobodoumnja iskrica, *Vjesnik* je bio tu da je guši, često kao dobrovoljac. Da je guši temeljito, u zametku i po mogućnosti zauvijek.

Za širi kontekst funkciranja *Vjesnika* i njegove kuće presudna je bila godina 1959., ljeto te godine. Tada *Vjesnik* uspijeva

uništiti svojega neugodnoga konkurenta iz pedesetih, dnevnik *Narodni list* i izdavačku kuću pod istim imenom. Nominalno *Narodni list* nije uništen, nego je provedeno "spajanje" dvije kuće. No od ljeta 1959. poduzeće *Vjesnik*, znatno više nego prije, na iznimno poguban način oblikuje hrvatsku političku i kulturnu javnost. U Zagrebu od tada više nema javne polifonije kakva je do tad postojala, ma kako neznatna bila. Dnevnik *Narodni list* bio je u odnosu na *Vjesnik* uvijek nešto mekši, za zericu urbaniji i za kulturu zainteresiraniji. Stvari su se nerijetko različito ocjenjivale, znalo se dogoditi da *Vjesnik* neku kulturnu temu prešučuje, a da *Narodni list* o njoj donosi polemičke članke. S time je od 1959. gotovo, svaka riječ objavljena u *Vjesniku* imala težinu kakvu prije nije imala, jačaju obilježja monologa, zaključne riječi kojoj nema pogovora.

Zagreb kao da definitivno postaje mali, zatucani i provincijalni grad, učmao grad, mjesto koje izaziva klaustrofobiju. Za razliku od Beograda, u kojem je – uza sve njegove mane – ipak uvijek bilo kakve-takve novinske konkurencije. Ako je tamo netko rekao da je neki film grozan, sutra je najčešće mogao izaći podjednako važan članak koji je tvrdio upravo suprotno. U Zagrebu to nije bilo moguće. Ako ti je Mira Boglić – svojevrsni zaštitni znak kulturne rubrike novina *Vjesnik*, pomalo i "kulturne politike" cijele kuće – napisala da više nema potrebe trošiti društveni novac na takve kakav si ti, u pravilu si se mogao jedino, kako se to kaže, slikati.

Potkraj šezdesetih, pa i u 1970. godini, *Vjesnikova* kuća je više-manje trajni predmet izrugivanja i otpora omladinske, studentske i kulturne hrvatske štampe (od *Studentskoga lista*, *Poleta*, *Omladinskog tjednika* do *Razloga* ili *Prologa*). Sve što je tada slobodnije disalo bilo je protiv *Vjesnika*, studentska štampa ga je uspoređivala s "reakcionarnim koncernom Springer" u Zapadnoj Njemačkoj. U usmenoj komunikaciji takvo izražavanje bilo je gotovo rutinsko.

Treća neobičnost *VUS*-ove akcije bila je tome što je posrijedi očito bila proljećarska akcija, ali takva koja nije imala "nacionalnu obojenost", nije bila unutrašnjepolitička, protubeogradsk-a. Bila je to režimska akcija bez šahovnica, čudna, gotovo zbumnjuća inicijativa u kojoj kao da smo svi zajedno – i u Hrvatskoj i u Jugoslaviji – na trenutak funkcionali kao posve normalna zemlja. Inicijativa koja nas nije pozivala da budemo "na kursu", da mislimo zborski, da hodamo u kolonama (kao što smo tada neprestano bili pozivani od tzv. "progresivnoga dijela partijskoga vodstva", tj. političkih proljećara). Inicijativa očito "proljećarska" (u smislu svih "proljeća", praškoga, zagrebačkoga, hrvatskoga), ali inkluzivistička, neuautistična, nešto s čime se svaki demokratski orijentirani građanin Jugoslavije mogao identificirati.

Povrh toga, inicijativa je pripadala sferi "kulturnoga", a ne "političkoga proljeća". Logično mjesto za nju bio bi, recimo, Teatar &tdd, ili redakcija *Studentskoga lista* ili nekog od časopisa (primjerice *Prologa*, koji je tada bio i filmski časopis). Međutim, ovdje je kulturna tema dolazila iz političke sfere (tj. od vodstva *Vjesnikove* kuće). Takvih slučajeva tada nije bilo, "političko" i "kulturno proljeće" živjeli su uglavnom odvojenim životima (da bi se tek na kraju balade našli u istom, karadorđevskom loncu). Ili, preciznije, dok se iz sfere kulture gledalo prema politici, pomicalo prema njoj, ponekad i prelaziло u nju, dottle obratno nije vrijeđilo. Hrvatski politički proljećari bili su gluhi i slijepi za kulturni – pomalo i društveni – ambijent u kojem su se nalazili. Bili su to tada, ostali su to do danas. Zajedno s većinom naših povjesničara.⁰³

Sredinom lipnja 1970. bio sam maturirao, potkraj mjeseca bavio sam se kombinacijama na koje sve prijemne ispite da se javim (a možda sam se na njih i javljaо, ne sjećam se više da li su održavani tada ili u rujnu), a još više sam bio posvećen pripremama za srpanjsko lunjanje Evropom, za odlazak na avanturu jednomjesečnoga putovanja auto-stopom. Ipak, sve sam tada pratio, tribine, koncerte, posebno kazališne premijere (ili, točnije, pretpremijere), posvuda se moglo na ovaj ili onaj način uči, najčešće još i besplatno, te sam nekoliko dana prije prikazivanja *Priznanja* u "Moši" znao da će se ono održati. Još se sjećam svoje reakcije na događaj: s jedne strane impresioniranost važnošću događaja (uz poneki brzi komentar u stilu: "I najgori se 'liberaliziraju'"), s druge strane zgranutost, pomalo gađenje nad time što se priređuje "zatvorena projekcija" (dakle, čin "otvaranja" koji će biti zatvoren za javnost, projekcija za nomenklaturu koja će uživati u svojoj "otvorenosti", zatim i "rasprava" koju će glumiti oni koji inače sprečavaju bilo kakvu raspravu, "kulturna" koju će glumiti oni koji su tu da kulturu negiraju). Shvatio sam tada da u toj režimskoj paradi ne želim sudjelovati (tj. pokušati sudjelovati), te da ću stvar pratiti preko *VUS-a*, a film pogledati naknadno, kada se pojavi u redovitome programu kino-dvorana.

Prema transkriptu, objavljenome u broju od 15. srpnja, u razgovoru koji je "trajao više od tri sata" sudjelovali su: Krešimir Džeba (kao domaćin, glavni i odgovorni urednik *VUS-a*), Igor Mandić (kao književni i kulturni kritičar *Vjesnikove* kuće i tada pouzdanik partijskoga vodstva), Costa-Gavras, Dražen Kaloger-ia (iz Ekonomskoga instituta), Simone Signoret, Jorge Semprún, Lise London, Stevo Ostojić (zagrebački dopisnik beogradskoga dnevnika *Politika*), Makso Baće (potpredsjednik *Sabora*), Yves Montand, Emilija Bogdanović (filmska kritičarka iz Beograda), Slobodan Lang (predsjednik Saveza studenata Zagreba), Nedra Krmpotić (komentatorica *VUS-a*), Slobodan Budak (javni tužilac za grad Zagreb), Ante Rumora (student) i Silvija Luks (reporterka RTV Zagreb).⁰⁴

⁰³ Tezu o dva "proljeća" – različita, a dijelom i međusobno suprotstavljena – o "kulturnome proljeću" i o "političkome proljeću", iznio sam u prikazu knjige Savke Dabčević Kučar '71 – Hrvatski snovi i stvarnost, Interpublic, Zagreb 1997, 1075 str. Prikaz je objavljen u listu *Vijenac*, unutar tematskoga priloga *Savka i 1971*, u dva dijela: *Dobar čovjek, kilava politika*, 6/1998, br. 110, 26. 3. 1998, str. 28-29, i *Dva 'proljeća' i jedno Karadorđevo*, br. 111, 9. 4. 1998, str. 24-25.

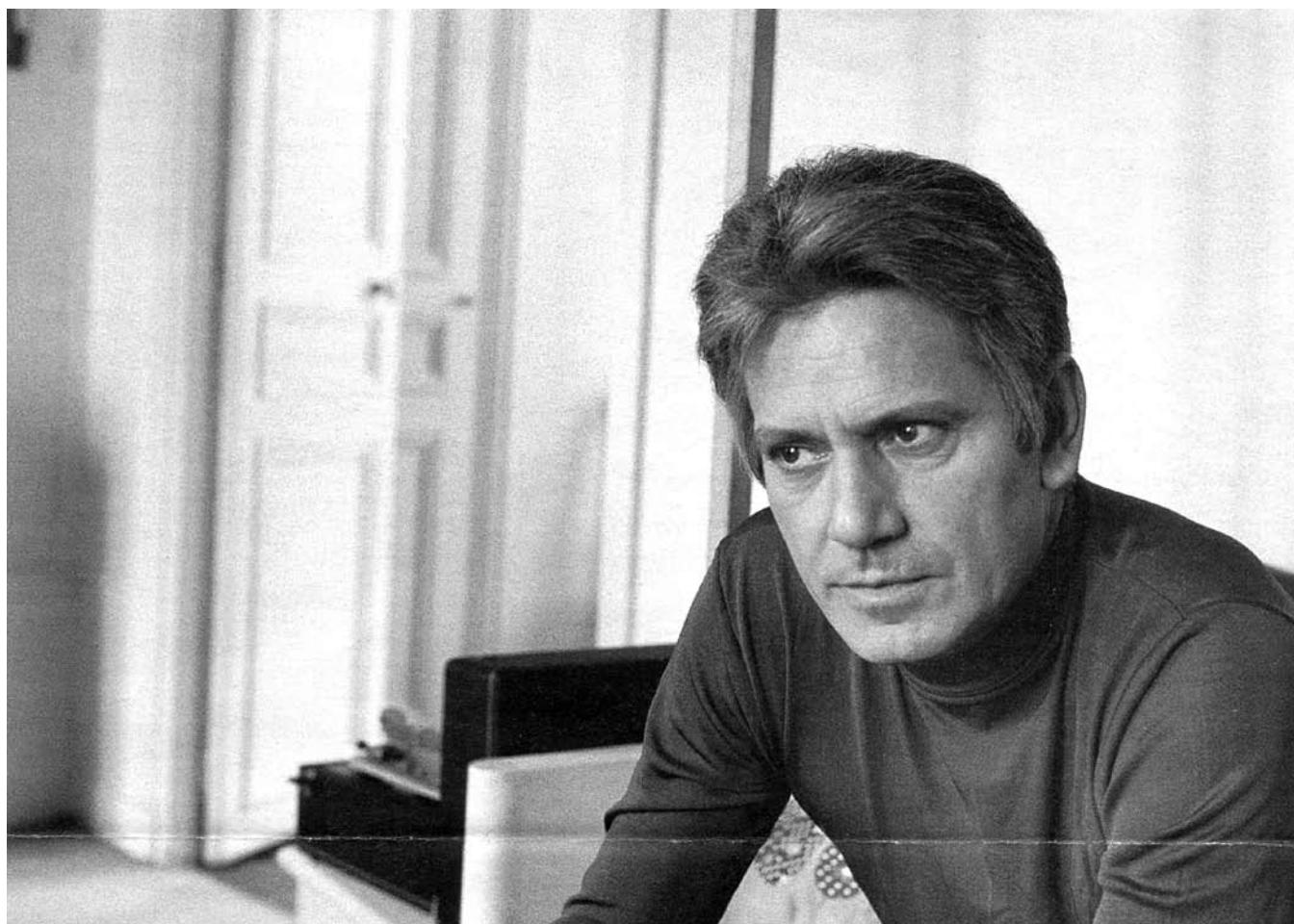
Simone Signoret, Yves Montand, Costa-Gavras i Jorge Semprún obraćaju se publici u kino-dvorani Radničkoga sveučilišta Moše Pijade (iz VUS-a, 8. 7. 1970, str. 18-19). Prema potpisu uz sliku "kamera nije zahvatila Lisu London čija su objašnjenja pobudila osobito dubok dojam".

Trinaest godina nakon što je snimljena ova fotografija Semprún će objaviti knjigu o svojem prijatelju i suradniku Yvesu Montandu – *Montand, la vie continue (Montand, život ide dalje)*, 1983.

Prilično mirnu i idiličnu, pomalo istomišljeničku atmosferu razgovora narušio je – kako se čini – jedino istup Ante Rumore, studenta, glumca, kratkotrajnoga glavnog urednika kazališnoga časopisa *Prolog*, no više od svega „šezdesetosmaša“, novoljevičara, jedne od najistaknutijih figura zagrebačkih „lipanjskih događaja“ 1968. Transkript u VUS-u donosi Rumorine riječi u dosta kratkom obliku, no i iz njih je vidljivo da se Rumora suprotstavio općem raspoloženju na – kako bi se tada reklo – cijeloj fronti. Odnosno, specifično, na tri razine: 1) na razini političke dijagnoze: staljinizam nije nešto što pripada prošlosti, „staljinizam [je] u naponu, razvija se, mlad je, gledano povjesno, i do-

minantan je kao vladajuća struja u većini [komunističkih] partija na vlasti i u većini partija koje se tek bore za vlast“, 2) u ocjeni političke impostacije filma: „njega zanima kako se može gledati ovaj film koji prikazuje staljinističko psihičko i fizičko uništavanje pojedinca, čovjeka, ‘a pri tom ne biti osjetljiv na socijalističku eksploraciju radničke klase’“, „fašizam, kao političko i društveno zlo, a u olicenju nastupajućeg američkog imperializma, i u filmu Z i filmu *Priznanje – biva eskiviran*“, 3) na estetskoj razini: trebalo je „primjeniti dramaturgiju koja bi morala biti mnogo marksističnija“.

04 Izbor ljudi koje su VUS i Vjesnikova kuća pozvali mogao je u ono doba biti i znatno lošiji (a izbor procjenjujem na temelju imena sudionika razgovora koji su se javili za riječ te nekoliko pojedinaca koje je moguće prepoznati na fotografiji iz Male dvorane „Moše“). S druge strane, i tada i danas vidljivo je da među pozvanima nedostaju mnogi koje bi kulturno kompetentniji organizator svakako nastojao uključiti: u prvoj redu to su sudionici simpozija *Borba za socijalističko sveučilište* održanoga od 8. do 10. siječnja te godine, posebno sekcije pod naslovom *Ljeva misao i idejne dileme pred Drugi svjetski rat*. Referat koji je Stanko Lasić održao na simpoziju (pod naslovom *Sukob na književnoj ljestvici, 1928-1952*) označavao je početak domaćega suočavanja s vlastitom staljinističkom baštinom na najvišoj intelektualnoj razini. Tekst Lasićeva referata bio je velika zagrebačka, a veoma brzo hrvatska i jugoslavenska senzacija. Logično bi bilo da su na razgovor o *Priznanju* pozvani Lasić, Ivan Babić, Predrag Vranicki. Logično bi bilo i da su pozvani urednici časopisa *Kritika*, tada najčitanijega hrvatskoga časopisa, koji su objavili tekst referata i učinili ga temom svojega broja (broja 11 za ožujak-travanj 1970). Osim urednika mogao je biti pozvan i Grgo Gamulin, autor opsežnoga komentara u tome broju (članak *Izbor unutar totalitet*). Nadalje, bilo bi prilično samorazumljivo da se na razgovor o *Priznanju* pozvalo i nekog od istaknutijih autora vezanih uz časopis *Praxis* (veoma pogodan bio bi Rudi Supek). Jednako kao što se moglo uzeti u obzir i nekoga iz frankofonskoga dijela uredničko-suradničkoga kruga časopisa *Razlog* (primjerice prvoga iz toga sektora, dinamičnoga direktora Teatra &td Vjerana Zuppu). Zašto nisu pozvani – ako doista nisu – izdavači srpskoga i slovenskoga izdanja Londonove knjige, posve je neshvatljivo.

Jorge Semprún, portret iz 1970, snimio Henri Cartier-Bresson

Na Rumorine riječi reagirao je Costa-Gavras – međutim nije se proslavio. Prema komentaru Konstantina Milesa reagirao je “zaista žestoko” (“na čemu mu je poslije prigovorila upravo Simone Signoret”). Nastojao je Rumori začepiti usta (koristeći poziciju moćnijega): “Vi imate isti ili gotovo isti na dlaku, oblik i način govora kakav imaju izvjesni mladi ljudi kod nas ... i ja sam jednostavno protiv takvog načina, što ne znači da ću odbiti da s vama razgovaram. Samo ne sada. Poslije ove diskusije ...”. Osim toga pokazao je neosjetljivost za realnost zemlje u koju je stigao (pa je kao Parižlja tumačio zagrebačkome studentu da živi u slobodi): “A što se tiče staljinizma, onog kojeg smo znali i vidjeli, kad bi on postojao ovdje, kod vas, Vi ne biste mogli govoriti onako kako govorite ... (pljesak i smijeh u dvorani)”.

Uredništvo VUS-a za svoje je goste – u vrijeme njihova trodnevnoga boravka – pripremilo intenzivan program, u člancima su se spominjali izleti na Plitvička jezera i u Uvalu Scott (“članovi ekipi *Priznanja* prevalili su oko 500 kilometara”), posjeti zagrebačkom Šumskom dvoru (“domaćin je bio kolektiv ugostiteljskog poduzeća Splendid”), tržnici Dolac, trgovini sa suvenirima (Rukotvorine, Ilica 2), te “razgovor sa skupinom studenata Zagrebačkog sveučilišta” (razgovor se održao u, od svih mjesta, hotelu Esplanade). Program koji su za antistaljinističke intelektualce priredili “hrvatski proljećari” započeo je ovako: “Već dva sata nakon dolaska u Zagreb, autori i protagonisti *Priznanja* bili su gosti ansambla narodnih plesova Lado, koji je na jedan dan prekinuo turneju po Istri da bi im prikazao jugoslavenske narodne plesove” (8. 7. 1970, str. 18).⁰⁵

05 Bibliografski podaci o glavnim tekstovima:

Marko Golubić: *Neposredni i jednostavni Costa Gavras* (razgovor s Costa-Gavrasom), *Vjesnik*, 31/1970, br. 8371, 9. 6. 1970, str. 9.

Konstantin Miles: *Costa Gavras: “Oscar” mi ništa ne znači* (razgovor s Costa-Gavrasom), *VUS - Vjesnik u srijedu*, Jugoslavenski informativni tjednik, 19/1970, br. 945, 10. 6. 1970, str. 26-30.

Konstantin Miles: “*Priznanje*” u Zagrebu, *VUS - Vjesnik u srijedu*, 19/1970, br. 949, 8. 7. 1970, str. 17-21.

Konstantin Miles, prir.: “*Priznanje*” pred porotom u Zagrebu, *VUS - Vjesnik u srijedu*, 19/1970, br. 950, 15. 7. 1970, str. 14-20.

Dan poslije objavljuvanja završnoga VUS-ova članka, 16. 7., suradnik Radija Slobodna Evropa Slobodan Stanković sastavio je, koristeći VUS, izvješće o zagrebačkome prikazivanju filma i razgovoru koji je poslije projekcije održan. Izvješće je sastavljeno vjerojatno u Münchenu, napisano na engleskome, naslov je glasio: *French Film on Stalinism in Czechoslovakia Enthusiastically Received in Yugoslavia*, tekst ima sedam tipkanih stranica, u novije doba stranice su skenirane i danas su digitalno dostupne. Vidi: URL: <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/83/pdf/20-4-269.pdf>

Svoja sjećanja na događaj prije nekoliko godina objavio je tadašnji partijski funkcionar i direktor Vjesnikove kuće Božidar Novak.⁶ Tekst je, na žalost, kao što je često slučaj s Novakovim zapisima, rađen veoma površno, s nizom pogrešnih i proizvoljnih tvrdnji. Semprúna naziva "filozofom", a zaključak glasi: "Tom akcijom Vjesnikova kuća željela je upozoriti hrvatsku i jugoslavensku javnost da se tako nešto spremi i prema hrvatskom proljeću i reformskom pokretu u Jugoslaviji." Što je to "tako nešto" Novak tumači u prethodnoj rečenici: "crveni fašizam". Prema tomu, Novak želi reći ovo: vizionari iz vodstva Vjesnika već su na početku Hrvatskoga proljeća (četiri-pet mjeseci poslije Desete sjednice, ali i barem pola godine prije izbora Ivana Zvonimira Čička za studenta-prorektora, prosinca 1970., te desetak mjeseci prije izlaska prvoga broja *Hrvatskoga tjednika*, travnja 1971.) upozoravali na opasnost od Titova "crvenoga fašizma" (a to bi bilo Karađorđevo, do kojega je došlo godinu i pol kasnije). Treba li reći da je tu posrijedi fantastična konstrukcija za koju u poznatim činjenicama nema nikakva pokrića?⁷

U članku, inače, Novak objašnjava – možda ne netočno – zbog čega su organizatori morali ići na "zatvorenu projekciju":

"Film je bio ponuđen i Jugoslaviji za prikazivanje, ali ga je Tito na intervenciju Brežnjeva zabranio." Ovako ili onako, *Priznanje* nije nikada došlo u kina.

Može se pretpostaviti da je inicijator projekta, ili barem njegov motor, bio Konstantin Miles (ili ponekad Milles), tada paradni intervjuišt Vjesnikove kuće.⁸ Drugi očiti kandidat je Sead Saračević, zamjenik glavnoga urednika *VUS-a*, zadužen za reportaže.

Božidar Novak pak sugerira da bi to bio Krešimir Džeba. Te u istome dahu kao da pokušava reći da je možda još netko, možda upravo on sâm, u tome imao presudnu ulogu. Imao ili nije, možda imao, možda nije imao. Novakov citat, tipičan za njegovu metodu (koju bi se moglo nazvati metodom aluzivne samoufirmacije), glasi ovako: "Nagrada Oscar ponukala je glavnog urednika *VUS-a* Krešimira Džebu da pošalje u Pariz [...] Konstantina Milesa da razgovara s Gavrasom [...] Kada smo na razini kuće raspravljali o tom putovanju (bio sam tada direktor Vjesnikove kuće [...]) došli smo na ideju da uputimo i poziv Costi-Gavrasu i njegovoj filmskoj ekipi da posjete Zagreb i budu naši gosti."

⁶ Vidi – Božidar Novak: "Z" u Zagrebu, Programska knjižica Hrvatskoga filmskog saveza *Kino Tuškanac*, br. 19, rujan-prosinac 2007. Vidi također knjigu – Božidar Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga i Press Data, Zagreb, 2005, 1119 str, zapis na str. 642-644. ⁷ U knjizi *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* broj Novakovih izmišljotina možda je i veći. Izdvaja se njegov "bibliografski navod" u kojem čitatelja upućuje na knjigu prema kojoj je film snimljen. Novak piše u fusnoti, prepisujem sa str. 644: "Artur London: *Priznanje*, Stvarnost, Zagreb, 1965". Što će reći: imamo hrvatsko izdanje (koje, dakako, nemamo), a ono je izašlo 1965 (znači tri godine prije nego što je *Priznanje* uopće napisano i prvi put objavljeno u Parizu). ⁸ Milesovi intervjui, usput rečeno, zavređuju da budu tema posebnoga članka. Vjerujem da bi ozbiljno provedeno istraživanje moglo pokazati da su u hrvatskome novinstvu šezdesetih i sedamdesetih označili novum, da su bili drukčiji od intervjua koji su se prethodno objavljavali. Čitatelj Milesovih intervjua imao je osjećaj da dominiraju pitanja za koja intervjuišt ne zna što će čuti kao odgovor. U prethodnom razdoblju situacija je bila obratna: dominirala su pitanja na koja su i intervjuišt i čitatelj unaprijed mogli predvidjeti odgovore. Konstantin Miles doimao se kao netko tko je neautoritaran, kozmopolitski, tko diskretno i oprezno jedri na vjetru demokratizacije.

INTERVIEW: JORGE SEMPRÚN

Tortura, logori, židovsko iskustvo

Ulomci iz razgovora s Jorgeom Semprúnom u časopisu The Paris Review, 2007.

Lila Azam Zanganeh

- **LILA AZAM ZANGANEH:** Smatrate li, s obzirom da je glavni dio vašega opusa nedvojbeno autobiografski, samoga sebe romanopiscem u tradicionalnome smislu?

JORGE SEMPRÚN: Često sam govorio da nisam “pravi” romanopisac, jer je za mene istinski romanopisac onaj tko umije koristiti elemente realnosti na način da stvori svijet koji je bliži realnosti od realnosti same, i to upravo zbog toga što je posve imaginaran. Volim onu rečenicu Borisa Viana: “U ovome je romanu sve istinito zbog toga što sam u njemu sve izmislio.” To je, za mene, roman. A ja nikada neću biti u stanju tako pisati, jer pišući osjećam kako me autobiografska građa neumoljivo privlači. Napisao sam četiri knjige o logorima, međutim mogao bih ih napisati još bezbroj. Još uvjek ima tisuću priča ispričati. A u četvrtoj knjizi imam više reći i više napisati nego što sam imao na dan kada sam počeo pisati *Veliko putovanje*, [tj. svoju prvu knjigu]. (...)

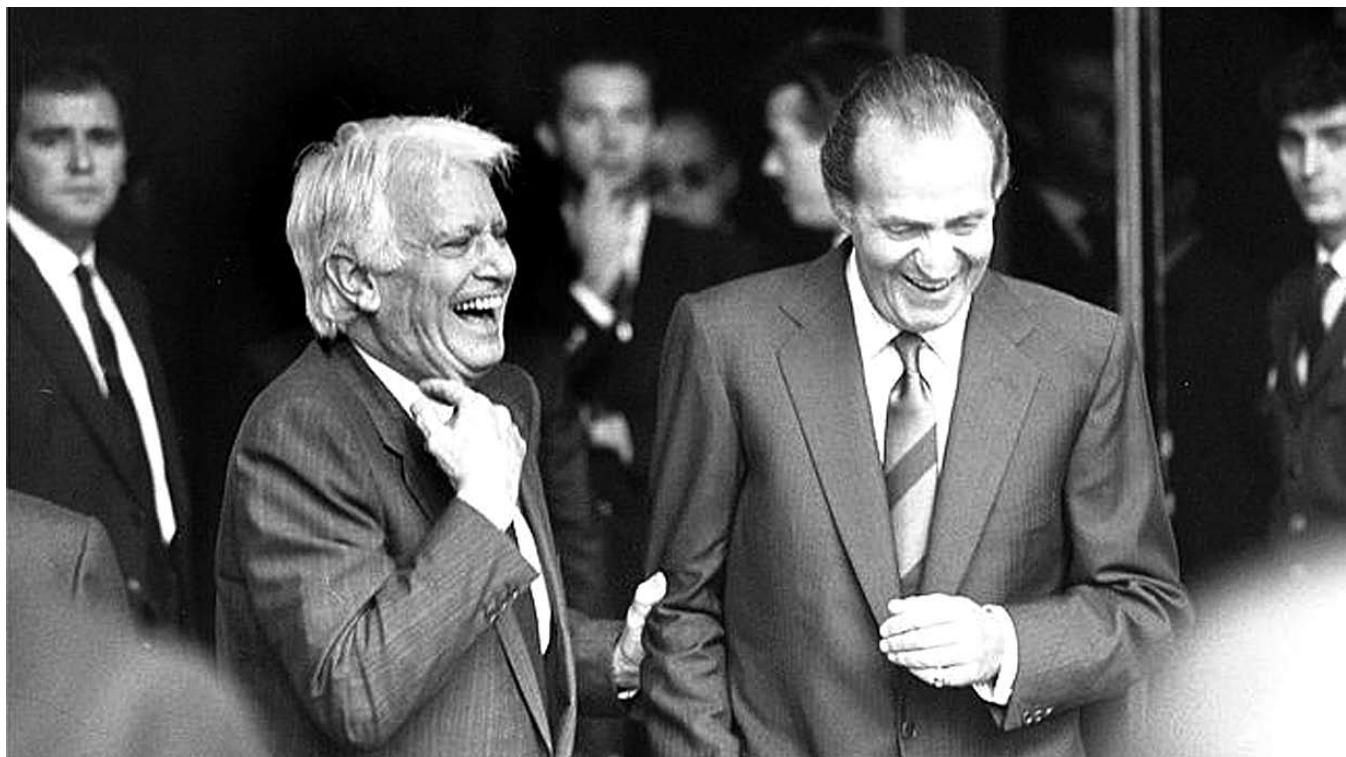
- U prošlosti ste samoga sebe opisivali kao pisca koji je “bez državljanstva i bilingvalan”. Većinu svojih knjiga napisali ste na francuskome, a tri na španjolskome. Što vas je potaklo da najnoviju knjigu [*Veinte años y un día*, 2003] opet pišete na španjolskome?

Prve dvije španjolske knjige, one o Federicu Sánchezu, napisane su tako iz povijesnih, praktičnih razloga. U njima govo-

rim o svojem španjolskom političkom iskustvu, govorim u prvome redu španjolskim čitateljima, s obzirom da bi tema ostale čitatelje mogla zanimati samo marginalno. Francuski prijevod *Autobiografije Federica Sáncheza* prodan je u petnaest tisuća primjeraka, dok je u Španjolskoj dosad prodano na stotine tisuća primjeraka. Što se tiče *Veinte años y un día*, radi se o kruškama i jabukama: mnogo sam objavljivao na francuskome i tako došao u prilično bizarnu situaciju da me u Španjolskoj drže španjolskim piscem koji piše na francuskome! Sve skupa je komično, tragično ili naprosto blesavo, ovisno o tome kako gledate na stvar, budući da sam tehnički gledano španjolski pisac čija se djela prevode na španjolski.

- Provjeravate li vjernost tih prijevoda?

Čitam ih, no teško je to. Španjolski prijevod *Pisanja ili život-a* veoma je dobar. Međutim, znam da ja to na španjolskome ne bih tako napisao. Čitam korekture i ispravljam grube pogreške, ali ne mogu dirati u stil. Prijevodi ne odgovaraju mojemu stilu. Na španjolskome ne pišem onako kako pišem na francuskome. Koristio bih druge riječi. Tako da je uvjek naporno gledati prijevode. Jednom zgodom razgovarao sam s meksičkim piscem Carlosom Fuentesom, bilo je to nakon što je *Veliko putovanje* objavljeno na francuskome. Pitao me da li sam španjolski prijevod sam napravio, a ja sam mu odgovorio kako nisam jer bi se to doimalo neprirodnim, a u stanovitom bi smislu bilo i suludo, kao

S kraljem Juanom Carlosom, 1988 – Semprún je od 1988. do 1991. bio španjolski ministar kulture (u vla- di Felipea Gonzáleza)

O svojem ministarskom iskustvu govorio je, uz ostalo, u intervjuu u *Spiegelu* godine 1994, tekst je odmah poslije objavljinjanja preveden u ono- dobno Víjencu. Intervju je vodio Rainer Traub, evo odgovarajućega odlomka:

RAINER TRAUB: ... a tako je i s vašim djelom *Federico Sánchez se oprašta*. U njemu opisujete razdoblje u kojemu ste bili španjolski ministar kulture.

JORGE SEMPRÚN: Da, s tom se knjigom za me- ne opet zatvara jedan krug. Za naslov je zapra- vo odgovoran Felipe González. On me naime 1988. pridobio za svoj kabinet argumentom: "Jor- ge, kad doživjiš kako *guardia civil* salutira pred negdašnjim državnim neprijateljem Federicom Sánchezom, postat će ti jasno kako se Španjolska promijenila iz temelja."¹⁰¹

TRAUB: U svojoj se novoj knjizi osvrćete unatrag: "Bio sam nadaren za život u podzemlju." Jeste li i za mjesto ministra kulture bili nadareni?

SEMPRÚN: Posve iskreno se može reći da sam

kao ministar kulture posvema zakazao – ako se k tome doda da sam bio u pravu s potezima koji su 1991. doveli do mog isključenja iz vlade. Po- kušao sam raskinuti sa starom španjolskom tradi- cijom birokratskoga centralizma.

TRAUB: Navedite neki primjer.

SEMPRÚN: Jedan posve groteskni: muzej Prado nije bez ministarskoga odobrenja smio naručiti ni jedan kilogram papira.

TRAUB: I vi ste to promijenili?

SEMPRÚN: Bojam se da nisam.

TRAUB: Kao ministar "niste ništa važno naučili", napisali ste. Žalite li za potrošenim vremenom?

SEMPRÚN: Apsolutno ne. Bilo je zo zanimljivo is- kustvo. Nije isto, analizirati li vlast kao kritički intelektualac izvana ili doživite tromost uprave i cik-cak gibanja politike iznutra prema van.

Prema članku – (an): *Od državnog neprijatelja do ministra* (razgovor s Jorgeom Semprúnom), *Víjencac*, 2/1994, br. 22, 27. 10. 1944, str. 17-18, pre- vela Vera Čičin-Sain (objavljeno u sklopu mini- temata u povodu dodjeljivanja Nagrade za mir Jorgeu Semprunu u Frankfurtu listopada 1994. u vrijeme Sajma knjiga, temat su priredili Vera Či- cin-Sain i Branko Matan; drugi prilog u tematu

bio je prijevod Semprúnova govora prigodom primanja nagrade, *Kako vidjeti budućnost*, str. 18-19, prijevod Mira Vlatković)

Njemački izvornik razgovora sa Semprúnom – Rainer Traub: *Vom Staatsfeind zum Minister; Friedenspreisträger Jorge Semprún über seinen Abschied vom Kommunismus und die Zukunft der Utopie*, Der Spiegel, br. 40, 3. 10. 1994, str. 236-243.

URL: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13683397.html>

01 Felipe González ovdje nije pretjerivao. Semprún je devet godina, od 1953. do 1962, djelovao kao ilegalac u Francovoj Španjolskoj, bio predstavnik vodstva Komuništice partije koje je boravilo u inozemstvu. Zadaća mu je bila da organizira rad i uspostavlja strukture tada zabranjene partije. Bio je veoma uspiješan, postao je go- tovo legendarna figura po vještini kojom je izmicao Francovoj policiji, ilegalno ime bilo mu je Federico Sánchez. Smatrao ga se "državnim neprijateljem broj jedan" i najtraženijim čovjekom u Španjolskoj. Njegov naslijednik Julián Grimau uhapšen je ubrzo nakon što je preuzeo Semprúnov položaj, bio je izvrнут torturi i 1963. strijeljan.

da istu knjigu pišeš dva puta. Isti čas mi je uzvratio: Čujte, niste u pravu. Napišete *Veliko putovanje*, zatim ga prevedete na špa- njolski i to je tada posve nova knjiga. Nakon toga prevedete ga natrag na francuski, i to je opet jednom knjiga koja je posve no- va. Provest ćete cijeli život na jednoj te istoj knjizi – savršeni ži- vot za pisca! Jedna knjiga koja traje cijeli životni vijek, a ipak je svaki put drukčija. Bio je u stanovitom smislu u pravu.

● Utječe li jedan jezik na drugi?

Vjerujem. Nije na meni da o tome sudim, ipak čini mi se da postoji neko međusobno opravštanje, kontaminacija, obogaći-

vanje, ne nužno leksika, više jezične forme. Uzrok je u tome što je španjolski bogatiji, fleksibilniji, manje sistematizirani jezik od francuskoga. Pretpostavljam da je moj francuski za nijansu barokniji od suvremenoga francuskoga.

● A obratno, utječe li ponekad francuski na vaš španjolski?

Da, jer španjolski je kićen, sjajan jezik pun silnih varijacija, ali također i opasan jezik. Španjolski, ako ga ne držiš pod kontrolom, veoma brzo postaje luđački, donkihotski jezik, jezik iz- letavanja, jezik koji zvuči bestidno razmetljivo, koji se promeće u božanski glas, glas samoga Boga. Savršen je za propovijedanje,

Semprún u Buchenwaldu 11. travnja 2010. na 65. godišnjicu oslobođenja logora

izvođenje razlika između dobra i zla, za dijeljenje svjetova. Dovoljno vam je usporediti španjolske i francuske političke govorе da biste razumjeli o čemu govorim. Tako da imam osjećaj da moј francuski obuzdava moј španjolski.

- **U vašem opusu česte su digresije, povrh toga često pojedine rečenice iznova pišete kako biste čitatelja podsjetili da neku misao iznova formulirate ili napuštate jer ćete umjesto nje reći nešto drugo. Zašto to činite?**

Ne mogu drukčije pisati. Moja bi se sjećanja doimala lažno da ih pišem u kronološkome poretku. Recimo: Rođen sam u Madridu prosinca 1923., u ulici Alberta Liste, koja se danas zove ulica Joséa Ortega y Gasseta. To je rekonstrukcija događaja kojemu nisam prisustvovao – potpuno artificijelni čin. Mnogo je prirodnije kada o svojem rođenju govorim usred odlomka koji s njime nema veze, kada ga ubacujem kao digresiju i pripovijedam priču unutar priče. (...)

- **Koje teme dominiraju u vašem pisanju i vašoj imaginaciji ovih dana?**

Kakva je bila etika Pokreta otpora u logorima? Jesmo li odgovornosti koje je SS prebacio na deportirane smjeli koristiti za

vlastite političke ciljeve, kada su nam bili dopustili da vodimo administraciju logora Buchenwald? To je temeljno moralno pitanje. Šef SS-ovske radne jedinice zapovijeda zarobljeničkome kapu: Prekosutra, u četvrtak, u šest sati, treba mi na smotri tri tisuće ljudi koje šaljemo u Doru [tj. u vanjski konclogor Mittelbau-Dora]. Kapo me konzultira, ja znam da je Dora teži logor i da će ti ljudi u njemu vjerojatno umrijeti. Što da u tome trenutku učinim? Da li da kažem: Ne, ne želim izabrati tri tisuće ljudi, to su sve moji drugovi, nisam u stanju u tome sudjelovati? Idiot koji takve riječi izgovori bit će na licu mjesta strijeljan, a tri tisuće ljudi će svejedno slijedećega jutra u šest sati biti тамо. Izbor nije između tri tisuće zarobljenika i nijednoga zarobljenika. Izbor je u ovome: ili će SS-ovci izabrati zarobljenike ili ćemo to mi učiniti umjesto njih, te neke od zarobljenika spasiti. Sastaviti ćemo popis od tri tisuće ljudi koji već umiru, koji su u karanteni, ili koji još nisu dobili zaduženja. Istodobno ćemo provjeriti kod nacionalnih organizacija da li smo na popis uvrstili i nekoga koga bi trebalo spasiti. A poslije mnogo godina dobivao sam pisma mržnje u kojima se kazivalo: Kolaborirao si, ti si ratni zločinac!

- **U Francuskoj su vas javno optuživali da ste spašavali živote svojih drugova iz Komunističke partije na uštrb života drugih zarobljenika.**

Imamo li pravo izbora u takvim okolnostima? Možemo li na Pokret otpora primijeniti etiku koju inače, u svakodnevnome životu, ne primjenjujemo? Što se smatra moralnim u tome kontekstu? Moralno je da smo trebali spasiti one koji su bili najbliži etici Pokreta otpora, što će reći ljudi koji su vodili podzemne mreže, ljudi koji su radili u transportu, i slično.

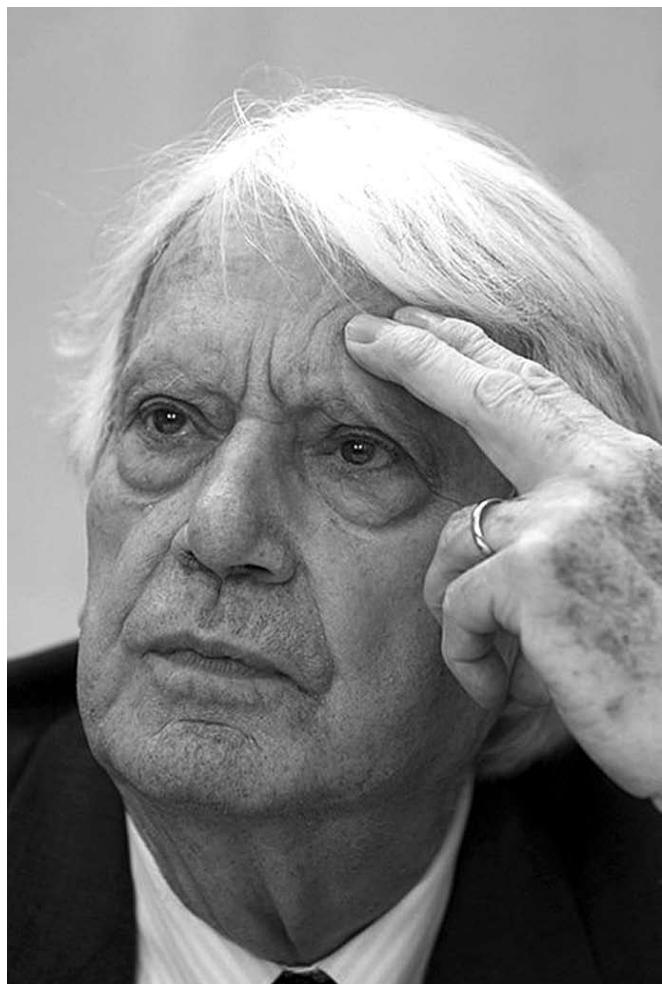
Pitate me za teme koje me progone. Pa, poslije logora, tu je bilo moralno pitanje toga da se bude komunist. Pokušati objasniti glupost i nužnost takvoga izbora. Pokušati pokazati kako se dogodilo da je on postao moj *raison d'être*, osim toga zašto se ta mrtva zvijezda tako dugo nadvijala nad prošlo stoljeće. Evo mojih opsesija, ne navodim ih ovdje u nekom posebnom poretku: tortura, logori, židovsko iskustvo za vrijeme Holokausta, jedinstvenost toga iskustva u širem kontekstu deportacija. Danas nije lako razmišljati o tim temama. Povjesno je najznačajnija klopka bila najopasnija – šutnja, odbijanje da se govori o onome što se dogodilo.

- **Pokret otpora bio je širok pokret, uključivao je mnoge grupacije. Je li moguće govoriti o zajedničkome iskustvu sudionika?**

Da, to iskustvo je tortura. Ponekad mi se dogodi da se nađem na nekoj večeri na kojoj sjede starci koji nose vojnička odlikovanja – oni nisu mnogo stariji od mene, ali ja ih ipak doživljavam kao starce, ljudi s priznanjima, dostojanstvene. A onda se, usred razgovora, ispostavi da smo – od nas petorice – trojica bili u Pokretu otpora! Jedan kao ljevičar, drugi više desno orijentiran, treći je bio učitelj ili šef nekog administrativnoga vijeća, međutim ono što nam je svoj trojici bilo zajedničko bilo je to što smo bili mučeni. Nasuprot tome, zajedničko iskustvo židovskih i romskih zajednica bila je selekcija. Oni nisu izvršavani torturi, njih se hapsilo masovno i slalo izravno u logore smrti. Iskustvo da si izdvojen zbog zločina što si uopće rođen, to iskustvo imaju Židovi i Romi. Pored toga i iskustvo kolektivnih deportacija, cijelih obitelji, cijelih istočnoevropskih sela, cijelih dijelova Pariza. Ti su ljudi stizali u logore Poljskoj međusobno se već poznajući, a uz njih su s lijeve i desne strane stajali SS-ovski krvnici, andeli smrti, koji bi govorili: Ti tamo, ti ovamo. A koga se šalje u smrt? To nije tek prijatelj ili drug, to je majka, to je brat, to je tvoje dijete. Jedino su Židovi i Romi to iskusili. Pripadnici Pokreta otpora hapšeni su pojedinačno i njihova su iskustva u bitnome pojedinačna. (...)

IZBOR I PRIJEVOD: Branko Matan

Iz – Lila Azam Zanganeh: Jorge Semprún (razgovor s Jorgeom Semprínom), *The Paris Review*, Pariz, br. 180, proljeće 2007. (objavljeno u sklopu serije razgovora *The Art of Fiction*, br. 192)
URL: <http://www.theparisreview.org/interviews/5740/the-art-of-fiction-no-192-jorge-semprn>

Paul Valéry

Poeme i male apstraktne poeme

3/4 sata sive šetnje, polaganim korakom, apstraktne,
prevrćući logiku i red; zastrto nebo, purpurno; bakar u
drveću čije zelenilo umire tu, tamo, neprimjetno; zlato se
poopćuje u sve hladnijoj pari – – krećem se, zaspao,
slijedeći jasne ideje; pojam; ono što može biti povezano s
nekim znakom i ući u m raznolikih kombinacija.

Iz – Paul Valéry: *Poemes et PPA u Cahiers II*,
ed. Judith Robinson, Paris, Gallimard 1974.

IZABRAO I PREVEO: Nenad Ivić

III. Faust

Psalam

Na putu sam što me nekoć vodio do raja. Sad mi pak treba
naći snagu

Da pogledam to nikada više u oči

Jer – dostoјno je mene, u skladu sa mojim namjerama –
da učinim da se pojavi

Pred sviješću

Omot mračnog korijenja

Strašno klupko prianjanja

Koji me iznutra navlače pri svakom pokretu
– i duh samo jeca –

Dubinski sistem bića napravljen je da prošlost oživi i preporodi – To Nikada više mu slama srce: zar je bila tako nježna? i neisplaćena? – Čak i negdašnja bol postaje zavodnica i počinje bivati ponovo zahtijevana.

– Idi, kad bi vidjeli ono što jesmo

Ne bismo uopće bili ono što jesmo.